

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний економічний університет
Юридичний факультет

Кафедра психології та соціальної роботи

МАЛІЧОВСЬКА Марія Ігорівна
Парадигмальні моделі здійснення соціального забезпечення /
Paradigmatic models of implementation the social providing

спеціальність: 232 – Соціальне забезпечення
магістерська програма – Соціальне забезпечення
Магістерська робота

Виконала студентка групи
СЗм-21
М.І. Малічовська

Науковий керівник:
д. психол. н., професор С.К. Шандрук

Магістерську дипломну роботу
допущено до захисту:

«__» _____ 20__р.

Завідувач кафедри

_____ А. В. Фурман

ТЕРНОПІЛЬ-2018

ПЛАН

ВСТУП

РОЗДІЛ 1

ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ПАРАДИГМАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В СОЦІОГУМАНІТАРНІЙ НАУЦІ

1.1. Соціальне забезпечення як сфера застосування наукових парадигм: історія проблематики

1.2. Ознаки парадигмальних досліджень (за концепцією Анатолія В. Фурмана)

Висновки до розділу 1

РОЗДІЛ 2

МІСЦЕ І РОЛЬ ПАРАДИГМАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

2.1. Парадигма як предмет дослідження в системі соціального забезпечення

2.2. Значення парадигми Томаса Куна для поступу соціального забезпечення

2.3. Концепція дослідницьких програм Імре Лакатоша

і її роль для соціогуманітарної сфери суспільства

Висновки до розділу 2

РОЗДІЛ 3

ПРАКТИКА ЗРЕАЛІЗУВАННЯ ПАРАДИГМ У СОЦІАЛЬНОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ

3.1. Постання нових соціогуманітарних парадигм

та вітакультурної метапарадигми А.В. Фурмана у ХХІ столітті

3.2. Парадигмальне практикування у системі соціального забезпечення

України в контексті соціального управління

Висновки до розділу 3

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

ДОДАТОК

ЗМІСТ

ВСТУП	13
РОЗДІЛ 1	
ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ПАРАДИГМАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В СОЦІОГУМАНІТАРНІЙ НАУЦІ	17
1.1. Соціальне забезпечення як сфера застосування наукових парадигм: історія проблематики	17
1.2. Ознаки парадигмальних досліджень (за концепцією Анатолія В. Фурмана)	30
Висновки до розділу 1	38
РОЗДІЛ 2	
МІСЦЕ І РОЛЬ ПАРАДИГМАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	40
2.1. Парадигма як предмет дослідження в системі соціального забезпечення	40
2.2. Значення парадигми Томаса Куна для поступу соціального забезпечення	58
2.3. Концепція дослідницьких програм Імре Лакатоша і її роль для соціогуманітарної сфери суспільства	68
Висновки до розділу 2	78
РОЗДІЛ 3	
ПРАКТИКА ЗРЕАЛІЗУВАННЯ ПАРАДИГМ У СОЦІАЛЬНОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ	80
3.1. Постання нових соціогуманітарних парадигм та вітакультурної метапарадигми А.В. Фурмана у ХХІ столітті	80
3.2. Парадигмальне практикування у системі соціального забезпечення України в контексті соціального управління	88
Висновки до розділу 3	96
ВИСНОВКИ	99
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	102
ДОДАТОК	114

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Загальні тенденції та докорінні перетворення, що здійснюються в соціокультурному та економіко-правовому аспектах життя нашої держави актуалізують вивчення всебічних можливостей соціального забезпечення і, насамперед, такого важливого аспекту реформування соціогуманітарної сфери, як застосування парадигмальних моделей. Соціально-оновлюючий зміст практичної діяльності фахівців соціальної сфери наочно свідчить про здатність соціальної сфери стати суттєвою «третьою силою», яка спроможна подолати виклики трансформаційних змін в українському суспільстві.

Ефективність та своєчасність прояву оновленого характеру професійної діяльності багато в чому залежить від методологічних пошуків соціального забезпечення, методологічних напрямів професійної освіти, методологічних питань розробки та впровадження інновацій у сферу надання соціальних послуг. Це концентрує увагу на поєднанні та взаємному доповненні різних методологічних підходів, парадигм, теорій та концепцій щодо їхнього впливу на підготовку і подальше практикування фахівців у сфері соціального забезпечення, що дозволить по-новому подивитися на їхню діяльність, а саме не з позиції загострення соціально-економічних й соціокультурних проблем та їх подолання, а з точки зору методологічних новацій, здобутків та наукових і практичних звершень.

Невпинність і поступальність трансформації методологічних засад соціогуманітарної сфери суспільства вказує на перспективність розширення парадигмальних меж системи соціального забезпечення та її соціокультурної, психолого-педагогічної, соціально-психологічної сфер. За таких умов можуть відбуватися зміни методологічних орієнтирів стосовно: а) характеру

співвідношення різних методологічних підходів щодо обґрунтування оновленої сутності підготовки та практикування фахівців сфери соціального забезпечення; б) специфіки впливу засадничих принципів на побудову моделі підготовки згідно ціннісних настановлень, способів організації та механізмів взаємодії суб'єктів у сфері соціального забезпечення; в) інтеграції шляхів розв'язання проблеми результативності методологічної підготовки фахівців соціальної сфери.

Тривала історія та особливості вживання терміну «парадигма» створюють складність та неоднозначність щодо формування його логічно-семантичного змісту як особливого формату сучасних наукових досліджень. Значущість для чіткого опису об'єктів, процедур та інтерпретації результатів наукових досліджень, аргументується оцінкою впливу різних поглядів, ідей на формування змісту терміну «парадигма». У сучасних наукових дослідженнях цей термін стає універсальним й досить часто застосовується для визначення певних наукових шкіл, напрямків, концепцій, теорій. Як методологічна категорія він визначає погляд дослідника на досліджувану проблему, її теоретичне осмислення, вибір методологічних засобів та постає своєрідною моделлю окремого дослідження.

Останнім часом поширюється застосування його смислових значень, а саме «парадигмальність», «поліпарадигмальність», «мультипарадигмальність», «парадигмальні дослідження», «трансформація парадигм» у сфері соціально-філософського (В.П. Андрущенко, В.П. Бех, О.О. Ермолаєва), соціокультурного (А.В. Фурман, А.М. Ярошенко, А.Я. Флієр, Е.А. Малянов), соціогуманітарного (А.В. Фурман, О.А. Верещагін, Н.М. Якуш), соціально-педагогічного знання (А.С. Жалдибін, А. В. Іванов, Л.В. Мардахаєв, І.А. Липський, О.М. Свиридов, Н.А. Сейко) та концепції вітакультурної методології (А.В. Фурман, О.Є. Фурман, С.К. Шандрук та ін.). Звернення до наукових категорій зосереджується й у сфері соціальної роботи та соцзабезпечення (М.В. Фірсов, І.В. Наместнікова, О.Г. Студенова, М. Пейн), що пов'язується з пануванням

парадигм у теоретичній і практичній діяльності. Для сучасної системи соціальної роботи і соціального забезпечення стає характерним формування нового способу цілісності теорії, логічного узмістовлення практичної діяльності поліпарадигмальним типом організації знань та цінностей, оскільки кожна з парадигм визнається рівноправною.

Актуалізація змін такого рівня пов'язує площину методологічних засад проблеми ознайомлення соціальних працівників із логічним змістом поняття «парадигма», тим самим підкреслюючи спричинювальну функцію застосування парадигмального підходу в їхній професійній діяльності. Відповідно, важливим на сьогодні видається переосмислення перспектив адаптування парадигмального підходу в соціальному забезпеченні та доповнення його іншими методологіями та підходами.

Мета дослідження: висвітлити роль і місце парадигмальних моделей у сфері соціального забезпечення.

Основні завдання дослідження:

а) дослідити історичні етапи становлення парадигмальних досліджень у соціогуманітаристиці;

б) вивчити специфіку застосування концепцій парадигми Т. Куна, дослідницьких програм І. Лакатоша, фальсифікаціонізму К. Поппера, вітакультурної парадигми А.В. Фурмана та інших у системі соціального захисту нашої держави;

в) окреслити практичні напрямки застосування парадигмальних моделей у соціальній сфері суспільства.

Об'єктом дослідження є сфера соціального забезпечення нашої держави як джерело життєдайного повновагового застосування парадигмальних моделей. **Предмет дослідження** становлять парадигмальні моделі як засіб всебічного фахового практикування у сфері соціального забезпечення.

Для досягнення мети і завдань застосовувався комплекс загальнонаукових **методів дослідження:** теоретичних – системного підходу,

історичного методу (теоретико-методологічний аналіз літературних джерел, присвячених висвітленню досліджуваної проблематики у вітчизняній та зарубіжній літературі), абстрагування, узагальнення; емпіричних – соціального спостереження, прогностичного методу (формування висновків, розробка рекомендацій і пропозицій).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в комплексному всебічному вивченні парадигмальних моделей та дослідженні специфіки їхньої адаптації та упровадження у сфері соціального забезпечення нашої держави. **Практичне значення** одержаних результатів полягає у визначенні магістральних напрямків застосування парадигмальних моделей у сфері соціального забезпечення нашої держави, враховуючи складну специфіку сьогодення та поточний стан соціальної сфери України загалом.

Впровадження результатів роботи. Магістерське дослідження виконувалося у 2016–2017 роках на базі юридичного факультету Тернопільського національного економічного університету. За результатами дослідження опубліковані тези на тему «Застосування парадигмальних моделей у соціальному захисті» (Психологія і суспільство : спецвипуск «Наукові праці молодих учених». – 2017. – С. 87-89. – 0,2 др. арк.).

За структурою робота складається із трьох розділів, висновків до них, загальних висновків, додатку, списку 125 використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 126 сторінок, основного тексту – 101 сторінка.

РОЗДІЛ 1

ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ

ПАРАДИГМАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

В СОЦІОГУМАНІТАРНІЙ НАУЦІ

1.1. Соціальне забезпечення як сфера застосування наукових парадигм: історія проблематики

Сьогодні соціальне забезпечення як предмет дослідження соціогуманітарної науки перебуває у процесі подальшого становлення. Саме тепер відбувається переформатування наукових принципів, теоретичних засад, виділення найбільш загальноновизнаних концепцій та методологій. Цей процес супроводжується появою нових концепцій соціального забезпечення і конкретизацією та систематизацією наявного концептуального світогляду. Детальне вивчення специфіки формування методологічних та наукових основ соціального практикування потребує аналізу її теоретичних моделей. Соціальне забезпечення як галузева сфера методології одержала свій власний розвиток тоді, коли відбулось її визнання як професійної діяльності. Нова теорія сформувалась внаслідок виникнення потреби суспільної в науково-теоретичних дослідженнях в сфері соціального розвитку та взаємостосунків між людиною й соціумом у новому економічному та соціально-культурному періоді становлення людства. Також виникла потреба у методологічних та науково-практичних рекомендаціях з приводу надання соціальної допомоги окремим соціальним групам й людям, котрі опинились у важких життєвих ситуаціях.

Ідеологія нового часу переосмислює концепції взаємодії між людьми в суспільстві, виробляє нове бачення проблеми допомоги та благодійності. Процес допомоги як культурно-історичне явище і певне знання раніше окремо не виділявся, розвиваючись у межах окремих галузей та сфер: педагогіки, дефектології, соціального захисту. Умовно можна виділити два періоди ХХ століття в оформленні ідей соціальної підтримки. Перший – з 1919 по 1941 роки, коли відбувається звуження кластерів пізнання соціальної допомоги дореволюційного періоду і оформлення нової парадигми знання про соціальне забезпечення і соціальне страхування в соціалістичному суспільстві. Другий – з 50-х і до кінця 80-х років, коли особливо інтенсивно і послідовно розвивається соціальна експертиза, методика соціально-правової реабілітації та ін.

Основні теоретичні питання першого періоду пов'язані з проблемами організації соціального забезпечення і соціального страхування в суспільстві, уточненням дефініцій даних сфер пізнання, ставленням їх до попереднього наукової спадщини. Одними з перших робіт в сфері теорії соціального забезпечення та соціального страхування стали роботи Н. Мілютіна, А. Забеліна, Н. Вігдорчика, В. Яроцького, С. Теттенборна та ін. Наслідуючи традиції наукової школи ХІХ – початку ХХ століття (20-30-і роки), в теоретичних і практичних підходах соціального забезпечення приділяється велика увага різним проблемам соціальної патології, таким, як професійне жебрацтво, безпритульність, проституція. Цікаво, що проблеми алкоголізму не розглядаються в наукових дослідженнях цих років, хоча вони й існують. Можна відзначити, що перші великі монографії, присвячені цьому питанню, з'являються тільки в 80-х роках минулого століття [див. 1; 2; 11; 18; 27; 28; 29; 32; 33; 39; 71; 83-87; 96; 113; 117; 118; 119; 122]. Провідною науковою тематикою постають проблеми так званого інвалідизму та медично-трудової експертизи, які протягом десятиліть розробляються в руслі парадигми соціального забезпечення.

Наступний етап розвитку наукової парадигми соціальної допомоги в нашій країні починає свій відлік з часу здобуття незалежності. Одним з головних чинників утворення цієї в певному сенсі нової для України галузі знання послужили прийняті постанови про введення нової професійної кваліфікації – соціальний працівник і введення тієї ж спеціальності в навчальні заклади за різними формами навчання [31; 39; 55; 58; 76; 93-109; 111; 117-124].

За наявних на той час умов наукова думка була тісно пов'язана з питаннями організації передової інфраструктури допомоги, з практичними методами підтримки нужденних, проблемами підготовки фахівців різного профілю, визначенням наукового статусу дисципліни. Далі розпочинаються системні дослідження з теорії та історії соціальної роботи, соціального адміністрування, підготовки фахівців, методів допомоги різним клієнтам, здійснюється переклад книг з теорії та практики філософії та методології зарубіжної соціальної роботи та соціального забезпечення і споріднених наук [6; 17; 34-36; 68; 72; 81; 110; 125].

Теоретичні дослідження починаються з визначення наукової сфери пізнання системи соціального забезпечення, виходячи з розуміння її цілей і завдань. В першу чергу спостерігається досить великий розвій думок з даного питання, причому не тільки у визначенні сутності соціальної сфери, а й у формуванні її концептуальної схеми та об'єктно-предметних зв'язків. Усі ці підходи можна умовно розділити на три групи. «Індивідуальний», «особистісний» підхід до теоретичної схеми соціальної роботи, середовищний, «соцієтальний» підхід, де в якості базової схеми розглядається вся сукупність суспільних зв'язків і відносин, і соціально-діяльнісний підхід, коли соціальна робота розглядається в традиційній для вітчизняного пізнання в суб'єктно-об'єктній схемі.

Для досліджень цього часу характерний певний вплив американської теоретичної школи, коли застосування нових понять «соціальна робота», «соціальних захист», «соціальне забезпечення» вимагало уточнення. З одного

боку, уточнювалися поняття «соціальність», «соціальне», і це породжувало один спектр проблем і підходів, і, з іншого – «робота» – діяльнісно-особистісний аспект, який викликав до життя іншу теоретичну схему побудови. Однак поступово складається уявлення про багаторівневність цього поняття, і як в «теорії громадської опіки» на рубежі XIX – XX століть, так і в сучасній теорії соціальної роботи визріває уявлення про ієрархічні рівні її концептуальної схеми, «вузького» і «широкого» розуміння її дефініції. Перші вітчизняні посібники з теорії соціальної роботи відображають дані тенденції. У широкому плані теорія соціальної роботи розуміється як система поглядів і уявлень, що виникають під впливом діяльності соціальних служб і органів соціального захисту і допомоги населенню; у вузькому – як форма організації наукового знання про найбільш істотні зв'язки і відносини.

Відзначається, що в теорії соціального забезпечення існує її загальна наукова картина, що складається на основі синтезу знань з інших наукових дисциплін. Синтезуючи знання стосовно проблем захисту людини, вона виробляє власні принципи і закономірності. Серед них найважливішими є принципи спричинення (детермінізму), гносеологічного підходу, особистісного підходу, свідомості і діяльності. Як галузь наукового пізнання соціальна робота вивчає механізми реалізації життєвих сил і соціальної суб'єктності індивіда і групи, а також характер пов'язаності життєвих сил індивіда, групи і засобів забезпечення їх зреалізації в різних соціальних ситуаціях. Таким чином, в центрі уваги наукового пізнання виявляються механізми реалізації життєвих сил. Залежно від «галузевого» і «широкого» підходу до теорії соціального забезпечення, можливі різні кластери пізнання даної наукової дисципліни. Тут переважають практичні розділи, пов'язані з методиками і організацією наукового пізнання. У широкому підході пріоритет віддається методологічним, філософським і міждисциплінарним напрямкам.

Питання теоретичного осмислення соціального забезпечення робляться з багатьох напрямків. Визначається науковий статус соціальної роботи,

соцзахисту і соцзабезпечення з позицій структурного підходу, робляться спроби корпоративних досліджень теорії соціальної роботи та соцзахисту, намічаються тенденції до систематизації понятійного апарату усієї соціальної сфери. Паралельно із зазначеним напрямком теоретичної думки розвиваються такі галузі, як підготовка кадрів, соціальне адміністрування, медико-соціальна робота, психосоціальна робота.

Таким чином, в даний час відбувається розширення понятійних кордонів теоретичної соціальної роботи, соціального захисту і соцзабезпечення, і основні напрямки тільки окреслюють понятійний абрис пізнання парадигм соціального забезпечення, не вичерпуючи всього різноманіття теоретичної думки.

Методологічну концепцію «парадигми» увів в науковий обіг Томас Кун у праці «Структура наукових революцій» (див. п. 2.2) [34], яка, разом концепцією наукових програм Імре Лакатоша (див. п. 2.3) [35], належить до величких досягнень критичного раціоналізму та постпозитивістських поглядів. Ці концепції отримали розголос у другій половині минулого століття, починаючи із фундаментальних праць Карла Поппера [68] і закінчуючи концепцією методологічного анархізму Пола Фойєрабенда. Перший основним критерієм науковості вважав фальсифікацію, а саме принципову можливість заперечення наукового твердження чи будь-якого набору наукових теорій, коли вони суперечать емпіричним даним чи досвіду. Т. Кун [34] приймає за концептуальний модуль не відокремлену теорію, а єдність теорій, що створює метатеоретичну систему – парадигму, фундаментом якої є особливі гносеологічні та онтологічні настановлення й ідеалізації, присутні у світогляді представників окремого наукового товариства. Під парадигмою він розуміє визнані всіма наукові досягнення, які протягом певного часу дають науковому загалу модель постановки проблем та їх розв’язання [34]. Домінування певної парадигми в короткочасному історичному періоді розвитку науки зветься періодом «нормальної науки», який виділяється акумуляцією наукових результатів, здобутих під час вирішення деяких вправ за стандартними

методиками та взірцями, проте зміна парадигми уособлює період наукової революції, тобто докорінну зміну, переорієнтацію головних наукових досягнень і результатів, а відтоді і заміна основних стратегій наукового дослідження та заміщення їх новітніми та неспівмірними із колишніми.

Постмодерністська логіка реконструкції еволюції наукового знання нині має вельми схематичний виклад, а тому потребує детального логіко-змістового обґрунтування й переосмислення з інноваційних методологічних позицій. На переконання видатного українського ученого і методолога А.В. Фурмана, варто головно розширити методологічні обмеження правильного використання понять «метaparadigma», «парадигма», увівши у науковий простір похідні поняття «парадигмальне дослідження», «метaparadигмальне дослідження», «парадигмальна дослідницька карта», «метaparadигмальна дослідницька карта», що й було ним успішно здійснено (див. п. 1.2) [97]. Відрефлексувавши обмеження і переваги концепції парадигми у світлі особливостей соціально-психологічного пізнання, а також виділивши суттєві ознаки парадигмальних досліджень у цій сучасній полеміці, учений детально і всебічно описав онтофеноменологічну картину цілісної парадигмальної фази колективної гносеологічної творчості й змістовно необґрунтовані періоди системного розгортання здійснених процесів наукового пізнання [97].

За характеру вирішення проблем соціальне забезпечення займає особливе місце серед таких наук про суспільство як філософія, історія, політологія, правознавство, економіка, психологія, соціологія, медицина, соціальна робота. Зокрема, загальнотеоретичні положення соціальної філософії відіграють роль методологічного засновку для вирішення більш конкретних питань соціального забезпечення на науковому рівні. Дійсно, стрижневою метою соціального забезпечення постає гармонізація всієї системи соціальних відносин від суспільства загалом до міжособистісних відносин у групі, сім'ї.

Залежно від орієнтації у вирішенні завдань і задач наукові знання можуть бути умовно розділені на фундаментальні та прикладні. Якщо фундаментальні

науки переважно зорієнтовані на вирішення фундаментальних проблем, то прикладні – на соціальне довкілля. З цих позицій соціальне забезпечення відноситься до групи прикладних наук, так як отримані в ній результати використовуються для вирішення практичних завдань, що виникають у повсякденному побутуванні людей. Як відомо, цінність будь-якої теми визначається її практичністю або можливістю використовувати її закономірності для отримання прогнозованих результатів. Таким чином, за своєю природою соціальне забезпечення представляє собою міждисциплінарну та інтегративну науку, яка передбачає співпрацю між представниками різних дисциплін у вирішенні комплексних проблем людини та суспільства й технологій їх вирішення.

До специфічних теоретичних завдань соціальної роботи можна віднести розробку ефективних методів діагностики соціальних проблем; обґрунтування та впровадження моделей гуманізованого соціального довкілля; здійснення різних процедур експертиз та соціального контролю; проектування організаційних структур соціального забезпечення; узагальнення та аналіз існуючих форм і методів соціального забезпечення та ін.

У соціальному забезпеченні як науковій галузі виділяють два основних розділи: 1) теоретико-методологічний (методологія, категоріальний апарат науки); 2) прикладний (наукове забезпечення вирішення практичних соціальних завдань у суспільстві, які призначені вирішувати соціальні працівники).

Методологія соціального забезпечення передбачає вивчення предмета, об'єкта, в якому крім клієнта присутній і сам соціальний працівник, і соціальний контекст, в рамках якого відбувається взаємодія соціального працівника та клієнта, структури соціального забезпечення, а також принципи функціонування соціальної сфери загалом. Велике значення в соціальному забезпеченні приділяється вивченню та розробці технологій, себто способів і методів конкретного практичного соціального забезпечення різних груп та

типів клієнтів, котрі потребують допомоги. Особливе місце займає розробка превентивних та корекційних технологій, спрямованих на запобігання або виправлення соціальних хвороб та девіацій. Для соціального забезпечення як галузі наукового знання характерні дві протилежні тенденції, пов'язані з відповіддю на запитання, що первинне для розвитку соціального забезпечення: наукові знання, теорія, з одного боку, або практика, соціальна дія, з іншого.

Ще одна спірна дилема, що лежить в основі соціальних проблем: суспільних відносин, суспільства загалом, соціальному довіклілі чи особі, в які укладені спричинені природою основні причини всіх її особистих бід і нещасть. У соціальному забезпеченні, які у соціальній роботі загалом, за думкою багатьох авторів, науково-дослідна та практична діяльність розвиваються в основному незалежно одна від одної. Однак більшість дослідників вважають, що для встановлення соціального забезпечення як соціального інституту першочерговими є світоглядні чинники, спроби наукового розуміння соціальної дійсності та соціальних протиріч. Основним генеруючим началом є теоретичне знання, яке і постало в основі соціальної практики та соціальної науки [3; 13; 18; 33; 62; 86].

В соціальному забезпеченні не існує єдиної теорії, а наука представлена різноманітними громадськими, соціальними науковими школами, в межах яких і розгортаються основні дослідницькі традиції, що пропонують суспільству та практиці соціального забезпечення різні наукові та науково-практичні парадигми.

Незважаючи на різноманіття теоретичних побудов для практичного соціального забезпечення його сутнісно-функціональна характеристика може бути виражена в діяльності, спрямованій на зміну, яка, зрештою, зорієнтована на сприяння в гармонізації відносин між окремими індивідами, індивідом та групою, індивідом й соціумом, суспільних відносинах загалом, забезпечення суспільного добробуту громадян, формування особистої відповідальності за

колективне благополуччя, з стратегічної перспективою на стійкість та поступальність розвитку конкретної соціальної системи.

Дослідники соціального забезпечення, які аналізують її стан, використовують різні методи, розробляють наукові програми, фіксують існуючі та зароджувані тенденції в цій сфері, публікують наукові доповіді, книги, статті з проблематики.

Сучасна система соціального забезпечення представляє собою мультипарадигмальну науку. Існує безліч парадигмальних класифікацій, причому найбільш часто зустрічаються класифікації за критеріями дихотомізації подань про природу соціальних явищ як матеріальних чи ідеальних або за критерієм номіналізму чи реалізму, раціональності чи розуміння. Зокрема, стосовно соцзабезпечення сім'ї дилема «раціональність» або «розуміння» – це непродуктивно сформульована проблема. Більше плідного пошуку діалектичного її вирішення, поєднання мікро- і макропідходів, аналізу та розуміння повсякденності людських взаємодій і соціальних структур, в рамкових межах яких вони відбуваються.

Тут варто запропонувати класифікацію парадигмальних підходів на сучасній стадії розвитку соціального знання: 1) системний; 2) структурно-функціональний; 3) психідамічний; 4) когнітивно-бігевіористський; 5) інтерпретативний; 6) особистісно-гуманістичний; 7) діяльнісно-акціоністський (*табл. 1.1*).

Аналіз вищезгаданих парадигм дозволяє вказати на ряд методологічних проблем при соціальному забезпеченні. Перша методологічна проблема – відношення «дія – структура», «мікро – макро», «методологічний індивідуалізм – холізм», яку можна звести до антиномії «суб'єктивізм – об'єктивність». Тож у поданій таблиці теоретико-методологічні підходи підрозділяються на ті, в яких виходимо від індивіда з його суб'єктивною інтерпретацією соціального та природного довкілля, і ті, які виходять із об'єктивних соціальних фактів –

надіндивідуальних соціальних структур, загальних закономірностей функціонування соціальних інститутів.

Таблиця 1.1

**Основні теоретико-методологічні підходи
до технологій соціального забезпечення**

Фокус теоретизування		Проблема	Парадигма
<i>Порядок</i>	Об'єктивізм	Система	Системна
	Об'єктивізм	Поведінка	Психодинамічна
	Об'єктивізм	Інструментальна раціональність	Когнітивно- бігевіористська
	Об'єктивізм	Структура	Структурно- функціональна
<i>Дія</i>	Суб'єктивізм	Діяльність	Соціо- інтерпретативна
	Суб'єктивізм	Особистість	Особистісно- гуманістична
<i>Порядок / Дія</i>	Об'єктивізм / Суб'єктивізм	Практика	Діяльнісно- акціоністська

Ще одне важливе розмежування: порядок – дія. Ми диференціюємо теоретико-методологічні підходи до тих, які зорієнтовані на підтримку соціального ладу, стабільності соціальних інститутів, а також ті, що утверджують онтологію соціального світу як сукупність інтенційно діючих соціальних суб'єктів.

Застосування діяльнісно-акціоністської парадигми дозволяє примирити альтернативні підходи у системі соціального забезпечення. Суть її полягає в відмові від утвердження принципу природно-історичних закономірностей соціального розвитку та прийняття ідеї ненаправленого соціально-історичного

процесу, оскільки ключову роль у сучасному суспільстві відіграють діючі суб'єкти. Вони пристосовують громадські структури до інтересів соціальних груп. Діяльнісно-акціоністський підхід виходить із того, що люди, народжуючись за певних обставин, своїми практичними діями створюють нові обставини суспільної життя. Він спрямований на вирішення питань соціальної та культурної орієнтації суспільства, природи соціальних конфліктів та боротьби за владу, виявлення соціальних чинників, які викликають соціальні рухи, тобто на формування історичної дії – способу, яким люди роблять свою історію. Саме у результаті практичного перетворення світу виникають соціальні інститути, які потім структурують людську діяльність, тобто діють як об'єкт соціального аналізу – завжди є і структуруючі і структуровані.

Друга методологічна проблема впливає з першої, її можна позначити як відношення «кількість – якість» (наприклад, представники структурно-функціональної та когнітивно-бігевіористської парадигми переважно використовують кількісну стратегію при постановці соціального діагнозу, прибічники соціоінтерпретативної та гуманітарно-особистісної – якісну стратегію. Якщо «об'єктивна» соціальна наука прагне розібрати об'єкт, то «суб'єктивна» намагається його зрозуміти й інтерпретувати. Основне запобігання комбінування якісної та кількісної стратегій в роботі спеціаліста соціальної сфери – переконання про несумісність епістеміологічних позицій. Але нині важливо не стверджувати про переваги тієї чи іншої стратегії в рамкових межах практичного соціального забезпечення, а рефлексивно синтезувати індуктивні та дедуктивні шляхи і накопичувати знання, що сприятимуть зрозумінню та ефективному вирішенню соціальних проблем суспільства [див. 78].

Важливо враховувати те, що на характер застосування поняття «парадигма» суттєво впливає співвідношення її змісту зі значенням методології в сучасній науці. Критичне переосмислення традиційних наявних і перспективних варіантів структурного розуміння методології, дозволило

ученим стверджувати про новий погляд на роль і місце у її вирішенні складних проблем сучасної науки. Такому розумінню дослідниками «методології як складного мультиструктурного утворення» сприяло інтегрування смислових контекстів методології (сукупність філософських методів пізнання, система методів пізнання, загальна теорія методів пізнання, сукупність принципів діяльності) щодо визначення її змістової структури: принципи, категорії, парадигми, теорії, норми, цінності, методи, прийоми та відповідно до її системної ієрархії: філософська, загальнонаукова, конкретно-наукова методологія; по-друге, оперування категорією «діяльність» при визначенні методології як цілісної системи знань регулятивно-діяльнісного характеру, що диференційована за основними видами діяльності (гносеологічна методологія, аксіологічна методологія, праксеологічна методологія) та виступає способом діяльності, який спрямований на її організацію і реалізацію; по-третє, визначення регулятивного характеру парадигми щодо науки, оскільки до змісту включаються: сукупність теоретичних стандартів, ціннісних критеріїв, світоглядних позицій, методи й принципи досліджень.

Така позиція зорієнтована на традиційне подолання гносеологічної спрямованості методології та виявлення перетинання різних її складових, оскільки методологія для теоретичної та практичної діяльності набуває гносеологічного, аксіологічного та праксеологічного значення. Із позицій сучасної філософської, загальнонаукової та конкретно-наукової методології розкриття їх можливостей до застосування категорії «парадигма» у теоретичній та практичній діяльності висвітлює її переваги та обмеження. Парадигма постає як нормативно-методологічна складова методології, розуміння регулятивно-діяльнісної природи методології та регулятивного характеру парадигми доводить перспективні можливості застосування парадигмального підходу при домінуванні системної методології. При цьому, регулятивний характер методології визначає парадигма.

Очевидним стає методологічна можливість теоретизування у форматі «наукової парадигми». Саме з цих причин, прийняття традиційного розуміння «парадигми» у сфері методології відповідно до дослідницької діяльності визначається регулятивним характером впливу на діяльність. Практична діяльність також впливає на розвиток парадигм, вносить свої корективи, механізмом, який призводить до відповідності ціннісно-світоглядні установки парадигми і методологію дослідження виступає парадигмальний підхід. Його значення полягає у науково-обґрунтованому виборі засобів і методів згідно конкретно поставленої мети дослідження.

Парадигмальний підхід на основі інтегруючих методологічних конструктів всіляко поєднує розмаїття теоретичних концепцій, підходів, методів й сучасних технологій. Набуття парадигмальним підходом такого значення за певних обставин можливо пояснити наступним чином, по-перше, через втрату методологічних засад своєї актуальності, по-друге, бажання вчених переосмислити інноваційну, диференційовану, різноспрямовану діяльність щодо її протиріч та цілісності, по-третє, необхідність як для вчених, так і практиків знайти універсальний, науково обґрунтований метод перетворення дійсності. Методологія сучасного парадигмального підходу базується на принципах системно цілісної структури парадигми, що враховує специфіку відповідних наукових галузей і сфер соціального життя; наукової евристичності парадигми, як її здатності вирішувати нові пізнавальні проблеми; домінування однієї парадигми, як наявного теоретико-нормативного взірця, згідно якого будуються дослідження певного наукового співтовариства; тимчасової обмеженості парадигми, як певна тривалість її домінування у межах конкретного історичного періоду (періоду нормальної (нормативної) науки); революційної зміни парадигм, як закономірного результату заміни уявлень (методологій, теорій, цілісних настановлень) на більш прогресивні; якісної неспівмірності парадигм, як здатність кожної нової парадигми представляти інше бачення світу.

Парадигмальний підхід у соціальному забезпеченні повинен вибудовуватися завдяки інтеграції парадигм професійної освіти, соціальної педагогіки та соціальної роботи, університетської освіти, інноваційного університету. Це дозволить виявити методологічні орієнтири та міждисциплінарний зміст домінування наукових категорій і понять, що значно розширить сферу застосування парадигмального підходу до підготовки та подальшого практикування соціальних працівників. Для використання змісту, того у який спосіб, і за допомогою яких методологічних та теоретичних засад підготовка набуває сутнісних ознак парадигмально представленої дослідницької діяльності необхідно здійснити аналіз системного процесу переходу до оновлення всебічної фахової підготовки з позицій компетентнісно орієнтованого, вітакультурно та інноваційно зорієнтованого підходів впродовж усією практичної діяльності працівника сфери соціального захисту.

Парадигмальний підхід дає підстави до оновлення змісту, впровадження нових ідей щодо створення й функціонування інноваційного середовища підготовки та практикування у сфері соціального забезпечення. Перспективність здатності парадигмального підходу до інтегрування традиційних сучасних парадигм з новими спрямовують нас на обґрунтування методологічних засад оновлення та формування інноваційних принципів у системі соціального забезпечення.

1.2. Ознаки парадигмальних досліджень (за концепцією А.В. Фурмана)

Як зазначає видатний український освітолог, психолог і методолог Анатолій В. Фурман: «Дослідження... – це передусім ретельний науковий розгляд певної проблеми чи питання з метою пізнання та детального вивчення

речей, явищ, подій, з'ясування їх природи, сутності, самоорганізації, а також систематичні процедури пошукування, що використовуються для встановлення принципів, закономірностей, методів, емпіричних фактів. На сьогодні мислєдїяльнїсно освоєні рїзнї види і типи дослїджень – фундаментальнї і прикладнї, теоретичнї та експериментальнї, мїждисциплїнарнї і конкретнотематичнї, аналітичнї і синтетичнї тощо» [97, с. 17]. Учений вперше в науковому співтовариствї всебїчно розглядає парадигмальне дослїдження як складноорганїзовану систему аналізування, проектування, мислєдїяння і рефлексування, яка провадиться за чїтко визначеними логїко-методологїчними критерїями, приписами, процедурами.

Важливїсть таких дослїджень у системї соціального забезпечення полягає в наступному. Томас Кун вїдносив сферу соціальних наук, у тому числї і соціальну науку, до передпарадигмальних чи допарадигмальних через вїдсутнїсть у рїзних дослїдницьких традицїй єдиного понятїйно-їнструментального поля. Тому пїзнїше, крім окремих випадкїв парадигмальних розв'язкїв проблем, вїн обґрунтував поняття про сутнїсний компонент парадигми – дисциплїнарну матрицю. Остання являє собою загальне уявлення професїоналїв певної сфери суспїльного виробництва (передусїм науки, культури, полїтики, державного управлїння, освїти), яке охоплює символїчнї узагальнення, моделї і приклади вирїшення проблемних задач і завдань, що у взаємодоповненнї уможливлють продуктивну фахову комунїкацїю та забезпечують вїдносну анонїмнїсть професїйних суджень. Росїйським фїлософ Г.Г. Копилов слушно зазначав про методологїчнї «революцїї» або зсуви, якї забезпечують еволюцїю науки [28; 29]. Опрацювавши ряд новїтнїх праць із фїлософської і загальнонаукової методологїї, А.В. Фурман обґрунтував п'ять сутнїсних ознак парадигмального дослїдження у проєкцїї на соціально-психологїчне упредметнення мислєдїяльностї [97].

По-перше, зазначає вїн, парадигма у системї соціального забезпечення – це завжди певна теоретична модель, яку пїдтримує бїльшїсть фахївцїв даної

сфери, котра інтегрує взаємоузгоджені методи і процедури дослідження, прийняті норми аргументації і доказу, способи і критерії верифікації окремого наукового знання та заперечення іншого, йому альтернативного. Тому, скажімо, експериментальна парадигма не належить до єдиної у розвої форм психологічного знання. Як вважає відомий білоруський учений В.О. Янчук, лишень незначна частина феноменології соціального буття особистості та її оточення може бути експериментально перевірена. Експериментування у соціальній науці і персонології приводить до препарування, дискретизації і статизації живого людського буття [119, с. 71].

Парадигма, за А.В. Фурманом, – це гносеологічний (теоретичний) конструкт мислєдїяльності наукового товариства, певна ідеалізована матриця розуміння ним специфіки об'єкта, предмета і методу дослідження, логіки опису та пояснення природи отриманого соціально-психологічного знання. Російська учена Т.В. Корнілова зазначає про те, що своєрідність полягає в тому, що новітні парадигми не приводять до сходження зі сцени попередніх, а продовжують співіснувати і розвиватися паралельно з ними, що дозволяє говорити про поліпарадигмальність соціальної науки. Нині співіснують і природничо-наукова парадигма, яка поєднує у собі експериментальний метод і спосіб пояснення, що апелює до природничо-наукового розуміння причинності, і ряд інших дослідницьких програм, де експериментальний метод задіяний до іншої логіки опосередкованого розуміння психіки – першочергово тут варто назвати діяльнісну і когнітивну парадигми, а також лєвову частку досліджень, здійснюваних у рамках гуманістичної науки [97].

По-друге, вважає А.В. Фурман, підґрунтям прийнятого для використання під час постановки та розв'язання суспільних та особистих проблем і проблемних ситуацій є метатеоретичні та онтолого-епістемологічні засади постановня у життєдіяльності наукового співтовариства соціогуманітарного світогляду стосовно досліджуваного спектру психодуховних процесів, станів, властивостей і тенденцій та безмежжя феноменальних форм їх повсякденного

(персоніфікованого, соціального) вияву. Це поєднує ряд засновків щодо опису та пояснення названої феноменології, способів і критеріїв обґрунтування істинності отриманого наукового знання, його достовірності, адекватних предмету методів, засобів і процедур дослідження.

За В.С. Стьопіним засновки – це окремі знаннєві цілісності, що утворені із багатоманітних форм знань (емпіричні факти, закони, гіпотези, різноманітні теорії та різнозагальнені концепції) і зумовлюють соціокультурну розмірність наукового пізнання; а також визначають стратегію наукового пошуку, задаючи водночас методологічний вектор її конкретно-історичного уможливлення, та опосередковують задіяння здобутків та результатів цього пошуку в культуру відповідної етнонаціональної спільноти і людства загалом [86].

Складові цих фундаменталій зафіксовані в концептуальних уявленнях про парадигму (Т. Кун), дослідницьку програму (І. Лакатош), ідеали природного порядку (С. Тулмін), тематичний простір науки (Дж. Холтон), дослідницьку традицію (Л. Лаудан), проблемно-дослідницький сценарій розвитку науки (А.В. Фурман) [34; 35; 36; 92-107].

В.С. Стьопін [83] виокремлює три головних компоненти основоположень науки: ідеали і норми дослідження, наукову картину світу і філософські засновки науки, кожний із яких, зі свого боку, внутрішньо структурований і певною мірою методологічно зорієнтований. Перший компонент охоплює доказовості та обґрунтованості знання, пояснення й описання, побудови й організованості цього знання, другий, деталізуючись у різноманітних дисциплінарних картинах досліджуваної реальності, передбачає наявність упредметнених уявлень про фундаментальні об'єкти, із яких конструюються всі інші об'єкти, що вивчаються відповідною наукою, про типологію цих базових об'єктів, загальні закономірності їх взаємодії і про просторово-часову структуру реальності, третій здійснюється завдяки філософським ідеям і принципам, котрі обґрунтовують як ідеали і норми розвитку функціонування науки, так і її онтологічні постулати, забезпечують евристику

та гетерогенність пошуку на різних етапах її історичного розвитку (класична, некласична, постнекласична).

Керуючись цими методологічними настановами і одночасно дотримуючись вимог принципу кватерності А.В. Фурман створив набір визначальних фундаменталій будь-якого повновагового парадигмального дослідження соціально-психологічного спрямування і звів до кватерної мислешеми, оптимально схарактеризовані у форматі їх складових [78; 97].

Парадигма – це цілісна, відносно довершена, ціннісно наповнена система наукового знання, що обіймає як фундаментальні методологічні принципи, засади, методи і процедури уможливлення ефективного соціально-психологічного пізнання, так і понятійно-категорійний та інструментальний апарат (ідеї, концепти, атитюди, цінності, техніки тощо), що дає змогу утвердити певний напрям чи підхід у форматі соціального забезпечення як окремої наукової дисципліни в історичний період її розвитку. Причому, вважає А.В. Фурман, метатеоретичний пласт формування парадигмальних координат дослідження тут є обов'язковим, зважаючи на неможливість оминати рефлексивною увагою відомі теорії пізнання, фундаментальні напрацювання різних наукових шкіл, у рамках яких наявні різні традиції і підходи загального та спеціального методологічного рівнів теоретизування [97].

По-третє, будь-яка зріла парадигма, у тому числі і в царині сучасної соціальних наук, виконує ряд основних функцій. Причому їх взаємозалежне зреалізування колективом однодумців активізує широкий діапазон життєдіяльності будь-якої наукової школи: від предметно-змістової і соціокультурної визначеності до методологічної та світоглядної, що вказують не лише на інтелектуальну та мотиваційну причетність кожного до спільного акту збагачення скарбниці соціального знання, а й на особистісну пристрасність пізнавального пошуку та на внутрішню відкритість ситуаційно-динамічної екзистенції дисциплінарно обрамленого значеннево-сміслового продукування. Приміром, В. Дільтей [17] підкреслював, що мало фіксувати соціально-

психологічні явища, їх треба ще й провідчувати, для того щоб пізнати. Так, сутність пізнавальної функції соціально-психологічних парадигм полягає в описі та поясненні досліджуваної феноменології прийнятними інтелектуальними засобами (концепт, поняття, конструкт, епістема), що набувають типового чи навіть взірцевого характеру. Основна роль нормативної – у використанні представниками окремої наукової спільності допустимих методів дослідження та в конструюванні соціально-психологічної дійсності з опертям на еталонний набір стандартних рішень чітко упредметнених проблем і завдань; квінтесенція методологічної – у висвітленні шляху колективного чи групового руху-поступу до істинного наукового знання, що ґрунтується не лише на адекватних предмету онтолого-епістемологічних засновках, а й на низці аргументованих принципів, методів, форм, засобів та інструментів пошукового мислення; домінанта світоглядної – у представленні якомога повнішої за композиційним наповненням і деталями онтологічної картини досліджуваної соціально-психологічної дійсності, її феноменологічне підтвердження у процесі сутнісного діалогу із науковим співтовариством та взаємоадаптація опрацьованих наукових понять і категорій культури як світоглядних універсалій [див. 32; 85; 107; 108].

По-четверте, вважає А.В. Фурман, парадигма, будучи на етапі становлення зумовлена пізнавальними, методологічними і світоглядними детермінантами конкретного науково-культурного довкілля, у разі її прийняття, навіть невеликою групою однодумців, надалі сама багато в чому визначально спричиняє методологію і техніку досліджень, тип і повноту опису соціально-психологічних явищ, характер і змістовність інтерпретації отриманого окремим науковцем психофеноменологічного матеріалу [97].

Особистісно відрефлексована парадигма, а точніше – парадигмальна дослідницька карта як мислєдїяльна гармонїка вищєокреслєних теорєтичнї моделї, четвєртинних засад і функцїй, вїдїграє не менш важливу роль у розвитку науки, у тому числї й соціогуманїтарнї, як класичнї спостереження та

експеримент. Названа карта характеризується такими ознаками, вважає А.В. Фурман, які деталізують основні функції парадигми: 1) чітко умістовлює світогляд дослідника; 2) формує не лише його світобачення, а й спосіб життя, котрий буденно втілює прийняті ним ідеали, ідеї, настановлення, принципи, цінності, канони тощо; 3) зорієнтовує його в науковій проблематиці і теоретичному світі сучасної психології, тематизуючи, концептуалізуючи, структуруючи й водночас систематизуючи свідомість; 4) забезпечує його мислєдіяльність понятійно-категорійним і процедурно-методичним апаратом, що уможливлє персональне проживання ним актів і діянь пізнавальної творчості; 5) надає у розпорядження низку методологем і похідних від них методів, форм, засобів та інструментів здійснення рефлексивної дослідницької діяльності; 6) презентує більшою чи меншою мірою цілісну систему сегментно упредметнених наукових уявлєнь про соціально-психологічну дійсність, що мисленнево організується як низка взаємозалежних концептів, конструктів, епістем, категорій культури; 7) пропонує загальноприйняті способи постановки і розв'язання дослідницьких завдань, спираючись на евристичний потенціал певної дисциплінарної матриці; 8) дозволяє розуміннево досягнути переваги та обмеження конкретної, парадигмально та методологічно обґрунтованої, соціально-психологічної теорії чи концепції в реальному культурно-історичному контексті суспільного повсякдення; 9) пропонує набір стандартних і суто еталонних розв'язків суспільних, групових чи особистих проблем, збагачуючи професійний досвід мислєсхемами, аналітичними моделями, проектами і програмами конструювання соціальної дійсності; 10) дає змогу самовизначатися не лише в дослідницьких пріоритетах, а й унормовувати перебіг свого життєвого і творчого шляху; 11) уможливлє продуктивний діалог і співпрацю із науковим товариством в особі як визнаних персоналій, так і окремих дослідницьких груп чи колективів; 12) надає у розпорядження канали публічного обстоювання і долучення учнів і наступників до пізнавальної творчості у рамках певної парадигмальної карти [76, с. 137].

По-п'яте, говорить А.В. Фурман, наявна різнорівневість розвитково-функціональної організації парадигм, що ставить проблему їх ієрархізації, а в перспективі – типологізації і навіть систематизації. Науковці виокремлюють різні критерії розмежування парадигмальних груп, обґрунтовуючи від двох (В.О. Янчук) і трьох (Г.О. Ковальов, В.А. Роменець) до чотирьох (А.В. Юревич, О.Є. Фурман) і більше парадигм. Т.В. Корнілова аргументує впливовість на професійну свідомість працівників соціальної сфери шести парадигм (природничо-наукової і гуманітарної, експериментальної і холістичної, діяльнісної та експірієнтальної, а також підкреслює наявність нинішньої кризової, або мультипарадигмальної психології. Вона узагальнює наступне: «...Своєрідність... полягає в тому, що нові парадигми не приводять до сходження зі сцени попередніх, а продовжують співіснувати і розвиватися паралельно з ними, що дозволяє говорити про полі- чи мультипарадигмальність психології» [78]. Такої думки дотримується переважна більшість теоретиків соціальної науки. В.О. Янчук, висвітлюючи проблематику багатоманіття парадигмальних координат сучасної соціальної науки як взаємодоповнення бігевіорального, психодинамічного, інтеракційного, когнітивного, феноменологічного, конструктивістського та гендерного підходів [119, с. 69–172], обґрунтовує інтегрально-еклектичний підхід як парадигмально найбільш виправданий та евристичний. У різних методологічних контекстах здійснення його сутність полягає «в осягненні природи феномену через підтримуване критичною рефлексією інтегрування різних традицій, логік та інструментів при збереженні їх автономії в наступному розвитку», а відтак «у багатоплощинному, полілінійному, різновекторному аналізі, котрий уможливорює якісно інше інсайтування, яке передбачає задіяння до площинно організованого аналізування аспектів множинності, діалогічності, діатропічності феномену» [119, с. 175]. Цей підхід, вважає А.В. Фурман, налаштовує представників різних наукових традицій і наукових шкіл на продуктивне співробітництво і партнерство, знайомить інтелектуальну еліту з

найбільш відомими дослідниками та їхніми розробками, характеризує сутнісні особливості різних проблемних сфер сучасного соціогуманітарного знання, а в підсумку сприяє логіко-змістовому взаємозбагаченню і взаєморозвитку як різних дослідницьких традицій між собою, так і їх конструктивної взаємодії з інноваційними проектами фундаментального та прикладного характеру. Крім того, В.О. Янчук детально аналізує ресурси налагодження продуктивного міждисциплінарного діалогу, під якими розуміє три механізми практичного здійснення інтегральної еkleктики – парадигмального позиціювання, інтегративно-еклектичного діалогу альтернативних традицій, критично-рефлексивного позиціювання [119, с. 180–186].

Висновки до розділу 1

Нині в науковому обігу наявні безліч парадигмальних векторів соціогуманітарної науки. Професор А.В. Фурман вважає, що багатовимірність кожної парадигмальної карти пізнання соціально-психологічної дійсності, котра охоплює теоретичні уявлення, методологічні настановлення, нормативно-процедурні вимоги та світоглядні орієнтири у взаємодоповненні уконкретнюють соціокультурну ситуацію колективної пізнавальної творчості наукового співтовариства і спричиняють постання і постійну розвиткову (передусім предметно-змістову і логіко-методологічну) актуалізацію центральної ланки вказаної карти – соціально-психологічної теорії.

Для належного розуміння ролі парадигми в соціогуманітарній науці (за А.В. Фурманом) потрібно здійснити три важливих кроки [78, с. 138]: 1) обґрунтувати генезу метапарадигм соціального знання у сучасній епістемологічній перспективі розвитку філософсько-методологічного дискурсу; 2) вписати парадигмальне дослідження в типологічний набір дослідницьких методологій, що використовуються у соціальній науці, та висвітлити його

самобутню значущість у цій загальній типології; 3) здійснити методологічне обґрунтування найбільш конструктивних для теоретичної психології класифікаційних і типологічних моделей різнорівневого уможливлення парадигмальних досліджень.

РОЗДІЛ 2

МІСЦЕ І РОЛЬ ПАРАДИГМАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

2.1. Парадигма як предмет дослідження в системі соціального забезпечення

Методологічна концепція парадигми запропонував Томас Кун [34], вона, разом із іншою провідною концепцією наукових дослідницьких програм Імре Лакатоша [35], належить до видатних досягнень критичного раціоналізму. На відміну від Карла Поппера [68], який головним критерієм науковості вважав фальсифікацію, тобто принципову можливість відторгнення будь-якого наукового твердження, якщо вони суперечать емпіричним даним, Кун за концептуальний модуль науки приймає не окрему теорію, а сукупність теорій, що утворює певну метатеоретичну єдність (парадигму), яка базується на особливих онтологічних і гносеологічних ідеалізаціях та настановленнях, наявних у свідомості представників наукового співтовариства. «Під парадигмою, – пише дослідник, – я розумію визнані всіма наукові досягнення, які протягом певного часу дають науковому загалу модель постановки проблем та їх розв'язання» [35]. Панування окремої парадигми на певному історичному етапі розвитку науки назване ним періодом «нормальної науки», який вирізняється накопиченням наукових результатів, здобутих під час вирішення чергових завдань за стандартними взірцями і методиками. Натомість зміна парадигм втілює період наукової революції, себто докорінну трансформацію та

реінтерпретацію основних наукових результатів і досягнень. Це приводить до видозміни основних стратегій наукового дослідження і заміщення їх новітніми.

Запропонована постмодерністами логіка реконструкції розвитку наукового знання нині має схематичний вигляд, а тому потребує як критичного переосмислення з нових методологічних позицій, так і ґрунтовної логіко-змістової деталізації. Перш за все, на переконання А.В. Фурмана [100, с. 72], слід методологічно відрефлексувати переваги та обмеження концепції парадигми у проекції на особливості соціально-психологічного пізнання, а також виокремити сутнісні ознаки парадигмальних досліджень у цій царині сучасного дискурсу. Учений описав онтофеноменологічну картину цілісного парадигмального циклу колективної пізнавальної творчості і деталізував періоди і фази системного розгортання спільно здійснюваних процесів наукового пізнання [100].

Методологічний аналіз логіко-змістового наповнення визначення парадигми, поданого Т. Куном (див. 2.2) [35], дав А.В. Фурману підстави сформулювати більш узагальнене розуміння предмета: «парадигма – це панівна система ідей і теорій, норм, методів і критеріїв дослідницької діяльності, котра дозволяє вченим, а з їх допомогою та через інститути науки і культури всьому суспільству, отримати певне бачення світу і місця в ньому людини, уможливорює відносно успішне вирішення світоглядних і повсякденних суспільних завдань та проблем, слугує еталоном наукового мислення і пошукової діяльності» [100].

Виникнення концепції парадигми характеризує перехід пізнавальної творчості від класичної науки до некласичної й, відповідно, до некласичного типу наукової раціональності. А це означає, що наявна відмова науковців від прямолінійного онтологізму, тобто від витлумачення пізнання як поступального руху до об'єктивного знання, розуміння ними відносної істинності теорій та картини світу загалом, коли допускається об'єктивність кількох відмінних між собою конкретних теоретичних описів однієї і тієї ж

реальності, наявні такі типи пояснення й описання, які у явному вигляді утримують посилання на засоби та операції пізнавальної діяльності, нарешті все це поєднується із новими уявленнями про активність суб'єкта пізнання.

Концепція парадигми Т. Куна (див. п. 2.2) розмежовує історичний поступ науки на два періоди: за панування зрілої парадигми має проявився етап нормальної науки, тоді як у ситуації розпаду єдиних парадигмальних координат спостерігається наукова революція. Наука характеризує саме ту стадію у розвитку раціонального знання, на якій в відбувається накопичення і систематизація знань у межах панівної парадигми і подальша її теоретична розробка. Дослідники окремої наукової школи, обстоюючи єдину парадигматику, діють у межах чітких правил-приписів зреалізування науково-дослідної діяльності. «Наукова революція – це некумулятивні (епізоди розвитку науки, коли в результаті кризи стара парадигма замінюється повністю або частково новою. Вона розпочинається із кризи панівної парадигми, тобто відтоді, коли наукові факти вже не можуть бути пояснені і вирішені заморочки з допомогою загальноприйнятих теорій, які утворюють зміст нормальної науки, що закономірно породжує професійну невпевненість учених» [100]. Так відбувається перехід до кризового стану і екстраординарної науки, котра базується на наукових відкриттях і пропонує оновлене бачення світу.

Сутність наукової революції, зазначає А.В. Фурман, полягає у процесі зміни парадигм, пов'язаного із розривом кумулятивного накопичення знань, поступовості в динаміці розвитку науки. Ядро такої революції, у якій Т. Кун вбачає багато спільного із революцією соціальною, становить «відмова наукового співтовариства від тієї чи іншої освяченої віками наукової теорії на користь іншої теорії, несумісної з попередньою. Відтак мовиться про зсув у проблемах, що підлягають науковому вивченню, і у певному стандарті їх дослідження і розв'язання. У такий спосіб – з допомогою і через наукові революції – відбувається «трансформація світу, в якому проводиться наукова робота» [34, с. 23, 24]. Проте інтелектуальна еліта ніколи не відмовляється від

наукового надбання, а розмежовує все здобуте попередниками на чотири сегменти упредметнення: а) для історії науки – застарілі, раритетні, знайдені помилковими у результаті нових наукових відкриттів, теорії відкидаються, але становлять інтерес для істориків науки; б) для нової парадигми – частина наукового надбання трансформується стосовно оновлених емпіричних, теоретичних, методологічних і світоглядних вимог; в) для філософії науки – здебільшого незначна порція наукового спадку опрацьовується як форми, засоби та інструменти філософування і методологування; г) для науки як для соціального інституту й як для однієї із сфер духовного виробництва та окультурення соціуму – досить великий корпус наукового знання, що становить осереддя спадкового генотипу науки в цілому чи окремих її галузей, передається наступним поколінням, утворюючи фундамент культурно-історично зумовленої наукової картини світу [100].

Учений може бути визнаним тільки за його належністю до наукового співтовариства, усі члени якого дотримуються певної парадигми. Сама ж парадигма характеризується сукупністю знань та особливостями підходу до розв'язання наукових проблем. Інакше кажучи, парадигма в аналізованому теоретичному підході – це засаднича одиниця виміру процесу розвитку науки, що постає у форматі концептуальної схеми, яку протягом певного часу наукове співтовариство визнає як основу свого повсякденного дослідницького практикування. Вона втілюється в тематичних періодичних виданнях, монографіях і наукових збірках, посібниках і підручниках, а головню у тих працях учених, які стали класичними і набагато років визначили як коло проблем у чітко упредметненій царині науки, так і методи та засоби їх розв'язання.

Філософ А.С. Філіпенко [91] унаочнив: 1) довершений розвивальний цикл будь-якої парадигми містить п'ять періодів у її конкретному соціоісторичному функціонуванні: допарадигмальний, «нормальної науки», невпевненості і кризи у рамках нормативної науки, наукової революції, виникнення нової парадигми і

постання «нормальної науки» оновленого парадигмального формату; 2) життєдіяльність наукових шкіл пов'язується лише із допарадигмальним рівнем розвитку науки, на якому, на переконання більшості дослідників, нині перебувають психологія і соціологія; у зв'язку з цим, як відомо, Томас Кун, наслідуючи Френсіса Бекона, негативно оцінював роль наукових шкіл у розвитку знання, стверджуючи, що такі школи – це симптом незрілості науки, вони зникають з утвердженням загальноприйнятого взірця наукової діяльності і з'являються у період кризи – розпаду до певного моменту єдиного наукового співтовариства; 3) логіко-змістове наповнення кожного періоду наукової парадигми становить співвідношення між аномальними фактами і фактами, які її підтверджують, тобто власне науковими фактами як вихідної складової наукового знання, що відображає дійсні властивості речей і процесів, на основі яких визначають закономірності явищ, вибудовують теорії і теоретичні системи; якщо істотну перевагу в докільлі наукової еліти мають другі, то має місце фаза «нормальної науки», якщо переважають перші – невпевненість і криза, що спричиняють наукову революцію і вимагають утвердження нової теорії; 4) виникнення нової парадигми – це перемога альтернативних наукових фактів, що підтверджують її життєздатність і перспективність у сукупності з теоріями і методами [див. 91].

Оригінальною є методологічна концепція циклічно-генетичної динаміки розвитку соціальних наук, що базується на ідеї наукових циклів Куна і на теорії циклів економічного розвитку суспільства М.Д. Кондратьєва, яка дає змогу логічно узгодити зміну парадигм, наукові кризи і революції у загальній схемі динаміки наукового пізнання. У її форматі автор виокремлює вісім фаз довершеного наукового циклу: перша – латентна, коли на тлі панування усталеної парадигми виникають наукові сміливі гіпотези та ідеї, які намагаються пояснити не підвладні цій парадигмі факти та узагальнення; друга – депресії, тобто наявність у науковій спільноті невпевненості і кризи наукового стилю мислення, що підтверджує багатий арсенал нових ідей та

гіпотез, які проходять скрупульозну перевірку і відбір й уможливають відкриття та гіпотези, котрі утворюють осереддя новопосталої парадигми; третя – відчайдушна боротьба між приреченою на зникнення і зорієнтованою виключно на перемогу парадигмами, а відтак і суперництво й навіть наукова війна між представниками альтернативних шкіл і співтовариств; четверта – перемога нової парадигми, яка становить сутність наукової революції; п'ята – стрімке розширення впливу новопосталої парадигми на нові галузі і напрями наукового знання і добування нових, відображення оновленого світобачення в навчальній і науково-популярній літературі, що спричиняє масове використання цієї парадигми в наукових дослідженнях і суспільному практикуванні, забезпечує успішне розв'язання багатьох проблем і заморочок; шоста – зрілості, коли щойно опрацьоване бачення світу стає загально визнаним реєстром доведених теорій і само собою зрозумілих аксіом та норм дослідницької роботи, хоча й змінюється саме суспільство і виникають нові наукові факти та узагальнення, які не спроможна прийняти панівна парадигма; сьома – постання мережева нових ідей і гіпотез, причому здебільшого на тлі кризових явищ у соціально-економічній і духовних сферах суспільного повсякдення, що потенційно становить важливе змістове осереддя майбутньої парадигми, але все ж на цьому відрізку наукового циклу має місце тріумф нового бачення світу й виразні контури у повсякденні наукової спільності більш нової парадигми; «однак це не означає, що минула відразу сходить зі сцени; мислення кожного покоління інертне, народження в муках і шокуючих зрушеннях нового суспільства викликає у багатьох відчуття дискомфорту, неприйняття, ностальгії за давно минулими переживаннями і поглядами» [див. 100]; восьма – остання або реліктова (залишкова) фаза відхідної парадигми, котра здатна певний час вдаватися до реставрування чи реанімації свого різноаспектного у змістовлення, або спробувати в персоналіях її носіїв модифікуватися до конкретного історичного моменту (яскравим прикладом тут є радянська педагогіка, котра в перше десятиліття державної незалежності

України легко змінила комуністичні ідеологеми на пронаціоналістичні, не змінившись сутнісно, парадигмально); проте очевидно, що є різномірний за тематизмами її відхід (великий, посередній, мізерний) до скарбниці наукової думки та національної культури.

Реінтерпретація напрацювань Т. Куна у царині парадигмально зорієнтованої логіки розвитку науки, учинковий підхід в історії всесвітньої психології та логічна структура вчинку в методології психологічної науки В.А. Роменця, а головне – напрацювання А.В. Фурмана щодо побудови моделей [92-107]: а) повного функціонального циклу модульно-розвивального освітнього метапроцесу, котрий охоплює чотири періоди (інформаційно-пізнавальний, нормативно-регуляційний, ціннісно-рефлексивний, психодуховний) та вісім етапів (настановчо-мотиваційний, теоретично-змістовий, оцінювально-смісловий, адаптивно-перетворювальний, системно-узагальнювальний, контрольо-рефлексивний, духовно-естетичний, спонтанно-креативний), б) інноваційної діяльності як повного функціонального циклу освітрянської творчості, котрий ієрархічно зорганізовує чотири періоди (пізнання новації, проектування нововведення, впровадження інновації, моніторинг змін) і вісім етапів (ініціювання, дослідження, моделювання, продукування, апробування, обґрунтування, розповсюдження, експертування), дали змогу А.В. Фурману уперше побудувати теоретичну (зреалізовуючу ідеальну схему людського практикування) модель повного парадигмального циклу колективної пізнавальної творчості у сфері науки. Він вводить у науковий обіг поняття «парадигмальний цикл у розвитку науки», яке має явні переваги стосовно поняття «науковий цикл»: яке змістовно більш конкретне та визначене, його обсяг значеннєво чітко окреслений, а смислове наповнення піддається методологічній рефлексії як рамкова умова більш коректного і продуктивного теоретизування.

Здійснена А.В. Фурманом теоретична робота із різнорідним концептуальним матеріалом [100] дала йому змогу визначити принципи і

закономірності розвиткового перебігу повного парадигмального циклу колективної пізнавальної творчості науковців у логічній структурно-вчинковій наступності та діалектичному взаємодоповненні ієрархічно організованих чотирьох періодів і восьми фаз соціально спричиненого процесу наукового пізнання як поетапного переходу від попередньої панівної парадигми до утвердження, розквіту й сходження зі сцени в конкретній боротьбі з нею нової парадигми, що приречена через певний час поступитися наступній, збагачуючи скарбницю як історії науки, так і генотип суспільствознавства.

До принципів побудови вказаної теоретичної моделі А.В. Фурман відносить чотири основних. Учинковий принцип введений до наукового обігу В.А. Роменцем [76]. Суть його проєкції на поліпарадигмально організоване предметне поле сучасного соціогуманітарного пізнання полягає у тому, що не лише індивідуальне «життя людини розуміється як перманентно здійснюваний учинок, трансцендентний феномен, кінечне, що несе у собі безкінечне й переживається як наповнена подіями тривалість» [76, с. 159], а й процес колективного наукового пізнання як спільний повновагомий акт творчості у певному науковому напрямку дослідницької діяльності і водночас як самотворення кожного його учасника у ролі мислителя-особистості. Тому вчинок – не тільки ключ до розуміння усупільненого життя в усіх його соціальних модусах і формовиявах та дороговказ психологічному пізнанню до взірцевої, канонічної суті вчинку, а ще й могутній логіко-методологічний інструмент реінтерпретації, критеріального розмежування та епістемологічного конструювання безкрайого масиву філософсько-наукового матеріалу, що напрацьований за всю історію людства. І якщо саме це дає підстави В.А. Роменцю у третій третині ХХ століття мислительно спроектувати логічну структуру вчинку на відповідні історичні рівні становлення психологічних знань і створити культурологічну періодизацію історії психології, яка, за його словами, стосовно самої психології є «пам'ять, евристична основа й совість цієї науки» [див. 57, с. 7], то не менш евристично, на наше переконання,

застосувати метод учинкової діалектики в локальних соціокультурних вимірах пошукування, а саме до вивчення творчого шляху як відомих персоналій, котрі творили у царині історико-філософського дискурсу, наукової чи мистецької думки, так і до колективних суб'єктів мудродіяння чи наукової творчості. А це означає, що в останньому випадку повний парадигмальний цикл охоплює чотири періоди або рівні добування наукових знань: спочатку утворюється кризова ситуація, котра більшою чи меншою мірою задіює до своєї просторово-часової орбіти всіх представників наукового співтовариства, спричиняючи невпевненість, хвилювання, депресію та узагальнює потребу звільнитися від гнітючого дискомфорту, вимагає від кожного ситуаційно визначитися. Потім колективні зусилля більшості науковців спрямовуються на те, щоб перебороти вказану кризовість ситуації, здолати невизначеність методологічних орієнтирів, самовизначитися із науковою проблематикою, її упредметненням і методами дослідження, прийняти рішення діяти певним чином, що, безперечно, сильно вмотивовує конкурентне протистояння представників різних парадигмальних таборів, зумовлює боротьбу їхніх мотивів, ідеалів, інтересів, що відбувається за логічною траєкторією «мотиваційної спіралі»; тому перемога мотиву колективного пізнання-вчинення постає як перемога нової парадигми, коли вона набуває наміру практично реалізувати свій евристичний потенціал. Далі, із перемогою новопосталої парадигми як приводу до її масового розповсюдження, здійснюється сам учинок-подія наукового пізнання на новому парадигмальному ґрунті, що уреальнюється самовідданою, почасти жертвовною, дослідницькою працею десятків і сотень достойників людства, їх творчою наснагою, «силою дерзновенного духу» (за О.Ф. Лосєвим [38]). Наявне усвідомлення й критичне переосмислення переваг та обмежень панівної парадигми, що відбувається під тиском нових наукових ідей, гіпотез, концепцій, суспільних потреб і запитів. Окреслене дало змогу (за А.В. Фурманом [100]) увести в методологію наукових досліджень поняття «парадигмальний цикл», з другого – обґрунтувати цей цикл

за логічною (чотирискладовою) структурою вчинку і виявити конструктивні пояснювальні та реінтерпретаційні можливості методу вчинкової діалектики.

Принцип метасистемності полягає в тому, що окремий парадигмальний цикл досліджується не лише як складна, багатопараметрична, динамічна система колективної наукової творчості учених, котрі задіяні до науки як соціального інституту і сфери духовного виробництва, а й як те, що містить кілька предметних напрямків вивчення окремих сторін, аспектів, змістовлень, формовиявів об'єкта пізнання. Тут мовиться про кілька ієрархічно організованих угруповань предметів, кожен із яких мисленнево конструюється в усьому структурно-функціональному наборі компонентів, їх зв'язках та зорганізованостях матеріалу. Йдеться про систему систем, які членуються на підсистеми.

Парадигмальний цикл як мета система, за А.В. Фурманом [100], охоплює принаймні три смуги упредметнень: першу становлять ситуаційний, мотиваційний, учинково-діяльний і післядіяльний системні періоди наукового пізнання як сукупності інтелектуальних процесів і соціальних явищ, що становлять завершене коло існування окремої парадигми – її виникнення, розвитку, утвердження і сходження із актуального наукового повсякдення у сховище культурних надбань людства. Другу утворюють вісім фаз-фрагментів у розвитку колективної наукової творчості науковців, цілісну траєкторію котрої становлять напрацьовані ними змістовлення нової парадигми від її зародження і зростання до надлому і розпаду й до асиміляції в історико-культурному матеріалі. Третю становлять соціально локалізовані підсистеми науково-дослідницької діяльності учених, котрі натхненні новою парадигмою, у взаємодоповненні її внутрішньої і зовнішньої структур.

Крім того, тут важливо враховувати уявлення про прості і складні системи, й у зв'язку із цим зважати принаймні на два моменти, що детально опрацьовані в системомиследіяльній методології: 1) будь-яка проста система має п'ять площин дійсності і п'ять інтерпретацій, причому кожна така дійсність

живе за своїми відмінними законами, які потребують п'ять різних мов та описань; 2) сутність системної проблеми полягає у тому, що дослідник має справу із кількома різними предметами (пізнання, планування, проектування, конструювання тощо) та з кількома різними уявленнями про об'єкт, до того ж ці предмети і ці уявлення несумісні між собою, тому що кожний із них існує у своєму особливому просторовому упредметненні. Інакше кажучи, системна проблематика і системні дослідження наявні саме там, де ми зберігаємо декілька різних предметів і повинні з ними працювати немов над ними і по них, домагаючись зв'язного опису об'єкта за відмінності і множинності фіксуючих його предметів. У випадку з оприявнюванням довершеного парадигмального циклу як об'єкта методологічного дослідження ситуація ускладнюється ще більше, адже мовиться не просто про різні предмети вивчення у наборі їх блоків та елементів, а про кілька ієрархічно пов'язаних смуг, кожна з яких має свій реєстр упредметнень.

Принцип циклічності вимагає подання динаміки метасистемного цілого, яким, безперечно, є повний парадигмальний цикл пізнавальної співтворчості групи вчених у вигляді життєзреалізування ними свого самобутнього шляху творення нового знання, що знаходить відображення на папері як траєкторія руху-поступу до наукової істини, яка має дві крайніх точки – початок, зародження нової парадигми у форматі панівної та завершення розвитку цієї донедавна нової парадигми як такої, котрою дослідники мислєдїяльно оперують під час постановки і вирішення існуючих проблем і нових наукових завдань. Самобутня траєкторія, розташовуючись між цими точками, є змістовно насиченою, соціально складною та екзистенційно унікальною. Проте усе ж можна виокремити певні загальні віхи та моменти циклічного розвитку колективної пізнавальної творчості парадигмального рівня уможливлення дослідницької діяльності, що на пропонованому рисунку й зафіксовано схематично у вигляді періодів, фаз і самовизначень наукового співтовариства.

Парадигмальний цикл – це така сукупність періодично, фазово і миследіяльно зорганізованих процесів пізнавальної пошукової діяльності науковців, соціальних ситуацій і подій їхньої дослідницької роботи та різнопредметного і багатоаспектного особистісного практикування, що становить завершене коло в існуванні окремої наукової парадигми – ситуативний, мотиваційний, учинково-діяльний і післядіяльний періоди її функціонування. Водночас етапи розвитку науки, за концепцією Т. Куна (нормальна наука – невпевненість і криза – наукова революція – нормальна наука у ситуації загальноприйнятого панування нової парадигми), становлять на сьогодні досить редуковану схему циклу колективної пізнавальної творчості науковців.

Як зазначає А.В. Фурман [100], принцип синергійності означає, що у єдиному потоці логіко-змістової, формально-динамічної і психосоціальної сторін парадигмального циклу діють загальні закономірності складних неврівноважених саморозвивальних систем, котрі здатні до самоорганізації і рекурсивності. Мовиться про те, що колективне пізнання, здійснюване у рамках життєдіяльності певної наукової школи у чотиривимірному часопросторі (предметний, соціокультурний, особистісний, темпоральний), характеризується не лише відкритістю щодо зовнішнього соціального світу, нелінійністю розвиткових змін і трансформацій, а й спонтанним і водночас усе більш спрямованим утворенням таких похідних систем, котрі, зі свого боку, розвиваються самодостатньо, холістично, нелінійно. Колективна наукова творчість – це, безперечно, надскладна полісуб'єктна система, котра охоплює неозору кількість складників, компонентів, елементів та взаємозв'язків між ними, що унеможливорює передбачення її траєкторії ситуаційної поведінки, сценарію спільної дослідницької діяльності. Проте нелінійність креативної думки, збагаченої особистими переживаннями, інтелектуальними та волевими ресурсами дослідника, зрівноважується дисипативними (розсіяними, розвіюваними) умовами його життєреалізування в довкіллі інших науковців за

конкретних суспільних обставин, що делегують його ритмічно актуалізованій психодуховній енергетиці окультурені норми і канони думання, поведження, вчинення, рефлексування. Саме синергетика як парадигматика нового бачення світу займається вивченням фазових переходів у таких дисипативних людиноцентрованих системах.

Це вказує на виняткову складність колективних процесів наукової творчості, які центруються довкола багатовимірного часопростору суспільних проблем і ситуацій повсякдення. Коли стан дослідження у певному напрямку соціогуманітарної науки стає неусталеним, то наукові колективи (команди) розбиваються на підгрупи, слідує вибраним парадигмальним координатам. Таким чином, саме концептуально і нормативно умістовлені принципи логічної реконструкції розвитку наукового знання від парадигми до парадигми, а також раніше сформульовані ідеї і концепти, здобуті мислєсхеми і введені поняття [див. 93; 94], дали А.В. Фурману змогу створити теоретичну модель повного парадигмального циклу колективної пізнавальної творчості. Відштовхуючись від логічної структури вчинку як основи прикладного методологування, вона визначає чотири періоди і пропорційно відповідні їм вісім етапів повнофункціонального розвитку будь-якої самодостатньої парадигми від моменту її латентного (непроявленого) зародження у концептних підвалинах панівної парадигми через її власне утвердження і масове використання до моменту відходу її у сферу історії науки та інтелектуальної культури. Кожен із чотирьох періодів колективного вчинку наукового пізнання має свої цілі і завдання, виднокола упредметнення і соціальне поле спільнодіяльнісного уможливлення, охоплює теоретико-емпіричний матеріал, котрий здобувається та опрацьовується у вигляді принципів, гіпотез, понять, закономірностей, теорій, фактів, а також актуалізовані засновки і способи мислєдіяння, й характеризується як стратегічним диференційованим результатом (виникнення кризи в науці, розпалювання конфлікту уявлень і поглядів, досягнення загально визнаного панування нової парадигми, рефлексія

її реальних переваг і недоліків), так і тактичними здобутками, що визначають засадове змістове наповнення фаз багатопроцесного перебігу колективної пізнавальної творчості та мають психосоціальне формотвірне уконкретнення (латентність, депресія, конфлікт, перемога, панування, розквіт, захист, реліктовість), що певною мірою співмірні етапам розвитку науки. Ця модель є теоретичною, тобто реалізує ідеальну логіку здійснення вчинково та циклічно довершеної, парадигмально центрованої, колективної пізнавальної творчості науковців. Повний функціональний цикл останньої як окремий концептуальний модуль генези наукового пізнання відзначається такими закономірностями (за А.В. Фурманом) [див. 100, с. 81-82]:

1) довершеною послідовністю восьми фаз розвитку функціонування парадигми як інтегральної соціокультурної форми колективної пізнавальної діяльності науковців, що, хоч і характеризується прогресивною тенденцією розгортання-згасання процесів наукової творчості від початкових етапів зародження і виникнення нової парадигми до завершальних, тобто до її відходу з арени їхнього дослідницького повсякдення, і певним перенесенням як логіко-предметного змісту та нормативно-методологічного, все ж не забезпечує алгоритмічне слідування фаз, оскільки за реальних умов життєвтілення парадигмального циклу наявні зупинки, повернення до попередніх моментів дослідницького вчинення чи перестрибування окремих учених до більш пізніх етапів парадигмальної роботи;

2) оптимальною насиченістю кожної фази відповідним психосоціальним, у тому числі й ціннісно-нормативним, змістом (ідеями і прагненнями, гіпотезами й особистісними протистояннями, мотивами і ціннісними орієнтаціями, пристосуванням і креативністю та ін.), який спочатку осмислюється та відрефлексовується, а потім удіяльнюється і вчинково зреалізовується як творчий шлях лідерів-інтелектуалів та їх наукових шкіл;

3) структурно-функціональною цілісністю розвитку перебігу колективної дослідницької діяльності парадигмального рівня творення

наукового знання, що досягається лише шляхом покрокового переходу від першопочаткової фази, себто від латентного зародження, нової парадигми до восьмої, завершальної, реліктової; причому найбільш змістовна і складна парадигмально-дослідна робота здійснюється на другому і третьому періодах здійснення колективного вчинку пізнання, коли не тільки уреальнюється перемога цієї нової парадигми у напруженій боротьбі зі старою, а й має місце її стрімке розповсюдження та конструктивне використання у різних дисциплінарних сегментах науки як надважливій сфері суспільного виробництва;

4) відносною автономністю періодів і фаз повноцінної, парадигмально центрованої та соціокультурно спричиненої, дослідницької діяльності наукового співтовариства на певному історичному відрізку його життєздійснення, що реально уможлиблюється як задіянням різних форм і засобів унормування окремих дій-процедур цієї мислєдіяльності (план, проект, програма, модель-взірець, інструменти, науковий звіт тощо), так і залученням на тих чи інших фазах парадигмального циклу інтелектуалів різних фаху і спеціалізації (аналітиків, критиків, теоретиків, методологів, технологів, експериментаторів, експертів, прикладників та ін.) залежно від конкретних завдань парадигмального поступу тієї чи іншої науки вперед – до отримання більш фундаментального та достовірного знання про людину, світ, свідомість, духовність;

5) природною, синергійно відкритою і змістовно багатою, циклічністю у соціокультурному форматі функціонування процесів наукового пізнання в діалектичній єдності із етапами парадигмального конструювання дійсності, котра спричинена генезою колективної пізнавальної творчості як парадигмально продуктивної, ковітальної мислєдіяльності (латентність утруднень – їх проявлення – конфлікт поглядів – перемога одного підходу – його панування та зрілість – захист і модифікація від нападів – відхід із повсякдення у сферу історії та культури); тому здобутий раніше науковим

співтовариством досвід здійснення парадигмально-дослідницької роботи на попередніх періодах і фазах є важливою передумовою повноцінності парадигмального циклу добування нового знання на її наступних етапах, а відтак значущим чинником посилення інтелектуального потенціалу суспільства;

б) соціокультурною контекстністю і предметно-дисциплінарним спричиненням, що істотно позначаються як на особливостях уциклічення парадигмального розвитку процесів колективної наукової творчості за певних культурно-історичних умов суспільного повсякдення і за обставин відмінної державної організації конкретного соціуму; мовиться, власне, про те, що пропонується модель не фіксує, але вочевидь передбачає: існують логіко-методологічні інваріанти проєкції її принципів, закономірностей і параметрів на об'єкт-предметну специфіку природничих, технічних, соціальних і гуманітарних наук.

Основними штрихами циклічно-вчинкової динаміки розвитку соціогуманітарних наук (за А.В. Фурманом) є закономірності соціогенетики у взаємодоповненні спадковості, змінності, відбору та формопостання суспільства від одного стану чи ступеня до іншого, а відтак і його перехід до оновленого психосоціального у змістовлення з опертям на корпус як добре освоєних знань і категорій культури (світоглядних універсалій), так і новітніх, повною мірою діяльно не апробованих; парадигмальні кризи (наукові революції), котрі природно розширюють спадкоємне осереддя науки, її усталений генотип і дають імпульс хвилі непояснених фактів, нових ідей, гіпотез, уявлень; проте вельми небагато із великого спектру останніх схоплюють суть здійснюваних депланацій та формують ядро майбутньої парадигми; депресії і розчарування, які час від часу відбуваються під час перебору варіантів парадигмальних координат суспільствознавчих наук і спричиняють жорсткий відбір ідей, концептів, фактів, гіпотез, теорій, котрі, безсумнівно, збагачують їх спадкоємний генотип; одночасне співіснування і

боротьба різних парадигм (реліктових, відхідних, панівних, прихідних, новопосталої), щонайперше на етапі конфлікту (кризи, революції), і тому процес переходу від старої парадигми до нової є некумулятивним, позитивно накопичувальним, а нагадує реконструкцію певного сегмента наукової сфери чи дисциплінарної матриці на нових теоретичних засновках; структурна організація кожної – як усталеної, так і нової – парадигми, що охоплює кілька поясів чи зон: усталене ядро протопарадигматики, яке відображає кумулятивно накопичені елементи ретропарадигм; залишкову частину змінюваної парадигми; фундаментальні засновки нової парадигми, що пізніше поповнять спадковий генотип науки; мінливий сегмент цієї парадигми, яка підлягає заміні на наступному витку спіралі наукового пізнання; відносний характер закономірностей соціального розвитку, що залежні від суспільного ладу і психотипу людини, рівня сформованості громадянської свідомості; порівняно із фазами розвитку зовнішньої природи, як слушно зауважує М.Д. Кондратьєв, фази соціально-економічного життя короткі і легко розрізнявальні, сутнісно мають історичне спричинення [78]. Отож кумулятивний характер ядра соціального забезпечення тут виявлений більш слабо й розмито, але ступінь змінюваності, поле змін при переході від однієї парадигми до іншої чіткий.

Сегментність механізму зміни парадигм соціогуманітарного упредметнення внаслідок наукових революцій, що становить один із складників циклічної динаміки суспільства, є сегментом структурної гами історичних циклів; крім того, на розвиток соціогуманітаристики впливають динаміка наукового пізнання, що відбувається у загальному річищі суспільного поступу, а саме у свідомості і самосвідомості людини-громадянина; сума технологій, діяльність економічних, політичних, освітніх та інших відносин, дієвість культурних і духовних вимірів повсякдення; тому «цикли кожної сфери, – пише Ю.В. Яковець, – взаємопереплетені, резонують чи деформують динаміку соціальної науки, передовсім стосовно різних локальних цивілізацій з урахуванням специфічних умов їхнього розвитку» [78]. Наявність лідерів

конкретного наукового перевороту і власного штабу, оформленого як наукова школа, котрий формує й утверджує на просторах історично передової інтелектуальної думки нову парадигму; залежно від рівня теоретизування це можуть бути філософи, методологи, соціологи, культурологи, науковці-економісти, психологи; головний показник тут полягає в тому, що вони мають запропонувати низку наукових відкриттів, які уможливають інноваційний пояс кардинальних парадигмальних змін. Прогностична здатність нової парадигми, котра, будучи критерієм істинності теорій та ефективності методів, які створені у її лоні, різко падає у фазі зміни парадигматики (наукових революцій), адже хаос уявлень та поглядів утримує процеси вироблення і верифікації прогнозів; натомість на етапі розповсюдження і панування нової парадигми поле впевненого передбачення відчутно розширюється, що стає впливовим чинником підвищення результативності суспільних рухів і політичних партій, продуктивності їх зусиль із перетворення соціуму.

А.В. Фурман зазначає, що циклічність притаманна не лише зовнішній організованості науки, а й її внутрішній структурі. У періоди наукових революцій виникає потреба у синтезі наук, у науковцях-енциклопедистах, учених-методологах, здатних адекватно відрефлексувати суть системних змін у багатовимірному світі повсякдення та сформувати засновки і складові нових парадигмальних координат, а у підсумку створити досконалішу за попередні парадигмальну дослідницьку карту; тоді як у наступних фазах колективної пізнавальної творчості переважає процес диференціації наук, поява нових спеціалізованих гілок знання, а відтак і науковців, котрі заглиблюються в одну з дисциплін, перевіряють і підтверджують фактами нові теорії і віднаходять способи їх практичного застосування, саме у такий спосіб наукові відкриття породжують серію винаходів; на етапі зрілості парадигми цей процес дисциплінарного розмежування науки досягає межі, тому приходить час могутніх імпульсів синтезу цих змін [100].

Отже, запропонована професором А.В. Фурманом теоретична модель циклічно-вчинкового розвитку соціогуманітарної науки ґрунтується на чітко опрацьованих методологічним мисленням ідеях, принципах, підходах, концептах і закономірностях (ідеях повного парадигмального циклу колективної творчості та концептуального модуля науки, принципах учинковості, метасистемності, циклічності і синергійності, засобах та інструментах системомислєдїяльнїсної і вітакультурної методологїї, системному і культурогенетичному підходах, закономірностях виникнення, осмислення, розв'язання і зняття соціальних проблем та ін.), утвєрджує відкритість упредметнєнь, форм, методів і засобів здійснення професійної дослідницької діяльності науковим співтовариством, обстоєє циклічність учинку колективного пізнання задля технологїзації добування бїльш вичєрпних наукових знань у контексті вдосконалення сфєри духовного виробництва, нарєштї вона передбачає створєння повноцїнного психокультурного часопростору ефективних інтелектуальної роботи і мислєкомунїкації як творчих груп (наукових шкїл), так і окремих учених. Все вищєокресленє є важливим для розуміння застосування парадигмальних моделей у системї соціального забезпечєння нашої держави.

2.2. Значєння парадигми Томаса Куна для поступу соціального забезпечєння

У відомїй праці «Методологїчна концепція парадигми Томаса Куна як рамкова умова колективної пізнавальної творчості» [95] профєсор А.В. Фурман переконливо доводить, що сутнїсна відмїннїсть соціогуманїтарної сфєри суспїльства від природничої і технїчної унеможливлєє використання концепції Т. Куна до царини соціально-психологїчного пізнання, де та, характеризуючись

схематичністю змісту, параметричною невизначеністю та умовністю розмежування періодів і фаз розвитку науки, є рамковою умовою колективної пізнавальної творчості, відіграє не лише позитивну, а й негативну роль, адже почасти гальмує проведення пошукувань нових ділянок психосоціальної реальності. Водночас, зазначає А.В. Фурман, «парадигма як метатеоретичний конструкт – це самобутня форма й одночасно продуктивний засіб методологування, причому як філософського, так і конкретно-наукового. І навпаки, не існує парадигм поза методологічно зорієнтованою дослідницькою діяльністю. Тому плідним напрямом розвитку сучасного соціального забезпечення є розробка у її логіко-предметному форматі методології метапарадигмальних досліджень, а також обґрунтування моделі циклічно-вчинкової динаміки розвитку цієї сфери наукового пізнання» [95, с. 5].

Термін «парадигма» походить від старогрецького «παράδειγμα» і буквально означає «приклад», «взірець». У середньовічній філософії – це сфера вільних ідей як первообраз, взірець, відповідно до якого Бог-деміург створив світ суцього. За допомогою цього терміна мислителі прагнули встановити співвідношення між духовним і фізичним, ідеальним і матеріальним світами. В німецькій класичній традиції парадигма обґрунтовувалася як формоутворювальна сила, передусім як ідеальний прообраз матеріального світу в концепціях Ф. Шеллінга, Г.В.Ф. Гегеля, як ідеальна форма в концептуальній схемі В. Гумбольдта. У Новий час парадигма стала розглядатися в контексті філософії науки в ролі засадничої теоретичної моделі як еталону дослідження. Вперше це поняття увів в методологію науки Г. Бергман, котрий намагався продемонструвати з його допомогою дієвість нормативної функції методології.

Істотно збагатив поняття «парадигма» американський історик і філософ Томас Кун. Він зробив його осередком в оригінальній методологічній концепції, що викладена у праці «Структура наукових революцій» [34]. Основний зміст тут становить система переконань, цінностей і технічних засобів, яка прийнята науковою спільнотою у своїй діяльності й забезпечує

існування наукової традиції. Водночас виникнення концепції парадигми характеризує перехід пізнавальної творчості від класичної науки до некласичної й, відповідно, до некласичного типу наукової раціональності. А це означає, що має місце відмова науковців, котрі підтримують цю концепцію як методологічний орієнтир у своїх пошукуваннях, від прямолінійного онтологізму, розуміння ними відносної істинності теорій та картини світу в цілому, коли допускається об'єктивність кількох відмінних між собою конкретних теоретичних описів однієї і тієї ж реальності, наявні такі типи пояснення й описання, які у явному вигляді утримують посилання на засоби та операції пізнавальної діяльності, нарешті все це поєднується із новими уявленнями про активність суб'єкта пізнання. Зокрема, він розглядається не як дистанційований від досліджуваного фрагменту світу, а як такий, що перебуває всередині нього, спричинений ним, і водночас як такий, від способу постановки питань котрого залежить істинний розвиток засобів і методів пізнавальної творчості, постання теорій і концепцій складних, у тому числі суспільних і суто психокультурних, систем. Проте у цьому разі зв'язок між знаннями і характером засобів та операцій діяльності, між внутрішньонауковими і соціальними цінностями й цілями лише констатується, але, як і раніше (за класичного типу раціональності), не стає предметом прискіпливої наукової рефлексії (як пізніше за постнекласичного), хоча імпліцитно вони визначають характер знань, тобто те, що саме й у який спосіб виокремлюється й осмислюється вченим-мислителем у світі [див. 95].

Парадигма як евристичний концепт теоретичного мислення, незважаючи на його змістову неоднозначність і складність, значеннєво пов'язана з концепцією історичного розвитку науки, згідно із якою остання здійснює свій поступ завдяки конкурентній боротьбі між різними науковими товариствами, що наявна періодами панування окремої парадигми (так званий етап «нормальної науки») та їх розпаду («науковими революціями»). Первинно парадигма, за Т. Куном, – це «загальні способи постановки і розв'язання

проблем, прийняті окремим науковим співтовариством» [34, с. 17], а згодом – сукупність найзагальніших ідей і методологічних настанов, окремих моделей та опрацьованих цінностей у науці, які приймаються на певному етапі дослідження і визнані колом фахівців-науковців як засадничі, фундаментальні. Тому він, слідуючи із виняткової ролі в історії людства наукових шкіл, колективів, товариств, «може бути зрозумілим саме як учений тільки за його належністю до наукового товариства, всі члени якого дотримуються певної парадигми; остання ж, своєю чергою, характеризується сукупністю знань та особливостями підходу до розв’язання наукових проблем...» [21, с. 592].

Т. Кун уперше опрацював концепт «парадигма», що дозволило йому аргументувати значущість соціокультурного спричинення процесів формування і розвитку наукових знань (досвід і спосіб мислення науковця, правила і стандарти дослідницьких пошукувань учених одного співтовариства, історичні передумови та особистісні чинники тощо), критика його базових тематизмів у методологічному розумінні стосується трьох ключових моментів. По-перше, концепція парадигми не може бути перенесена із природничо-наукового дискурсу у сферу соціогуманітарного пізнання без їх істотної значеннєво-сміслової трансформації, зважаючи на поліпредметну специфіку та онтофеноменологічні особливості психосоціальної дійсності. Психологія і соціологія не задовольняють рамкові умови концепції наукових парадигм, а кунівська структура парадигми непридатна для пояснення генези соціогуманітарного знання. По-друге, Т. Кун, попри евристичність ідейного набору запропонованої концепції, все ж зосереджує свою увагу не на теоретичній моделі, а на схемі, яка оперує мінімальним набором понятійно-категорійних засобів, тоді як ним не з’ясовуються засновки-підстави та епістемологічні підходи утвердження окремої парадигматики. По-третє, у класичному парадигмальному погляді на історію науки нівелюється вагомість наукових шкіл на етапі «нормальної науки», що певною мірою справедливо стосовно природничих і технічних наук, але неприйнятно для соціогуманітарних. Для

підтвердження цієї засадничої тези А.В. Фурман розглядає проблематику минулого, сьогодення і майбутнього наукової школи як колективного суб'єкта наукової творчості [95].

Парадигма, зазначає А.В. Фурман, – «це визнана в межах конкретної наукової спільноти система аксіом та критеріїв перевірки і спростування, що або є підґрунтям певних теорій, або за умов їх сумнівності характеризує кризовий стан науки, передусім становить методологічну підставу виявлення загального в унікальному, формує певний спосіб світобачення. Озброєний парадигмою дослідник, об'єктивуючи уявлення та артикулюючи погляди наукового співтовариства, нагадує людину в окулярах, крізь які та своєрідно бачить навколишній світ. Іншими словами, парадигма – це і модель наукового пізнання в ту чи іншу культурно-історичну епоху, й окремий часопростір наукової комунікації із чітко заданими правилами і стандартами повсякденного наукового практикування вчених» [95, с. 9]. Ці загальні настановлення називають «правилами-приписами» або «методологічними директивами». Забезпечуючи узгодженість зусиль учених, вони передують формуванню і розвитку нормальної науки, тобто генезису і спадкоємності у певному напрямі дослідження, є важливими чинниками історико-наукового процесу, адже регулюють пізнавальну творчість, не дають (звісно, якщо вони правильні) науці відхилятися від обраного курсу [91, с. 58–59], уможлиблюють відбір та оцінювання здобутих фактів, удосконалення теорій і методів, критику їх слабких сторін, прорахунків, пояснювальних обмежень.

Концепція Т. Куна подвійно методологічна: по-перше, вона постає в лоні методологічного дослідження історико-наукового процесу, обґрунтовуючи парадигмальний погляд на дійсність, парадигмальність історичного шляху науки і парадигмальне самоусвідомлення суб'єкта пізнання як приналежного до дослідницької групи чи колективу; по-друге, сама є формою і засобом методологування, передусім своєрідним інтелектуальним знаряддям структурування історії науки і ключем для пояснення принципів та етапів її

розвитку; по-третє, одночасно є рамковою умовою уможливлення колективної творчості науковців, що може бути схарактеризована як самодостатній концептуальний модуль науки [100], як поліфункціональна метатеоретична єдність ідей, концептів, принципів, канонів, теорій, цінностей.

Продовжуючи тезу Т. Куна, що «не існує фактів, незалежних від парадигм», А.В. Фурман стверджує, що не існує парадигм поза методологічно зорієнтованою дослідницькою діяльністю, спрямованою на виявлення найприйнятніших способів постановки та раціонального розв'язання наукових проблем. І це природно, адже учений спочатку шукає шлях, бодай ілюзорний, гіпотетичний, і проживає його відкриття як момент пошуку-осягнення істини, а вже потім визначає його норми, цінності, канони, оцінює правильність, істинність чи хибність, помилковість. Інакше кажучи, те, що вважається парадигмою, спричинене обраною дослідником методологією, а тому фундаментальною оцінкою має бути не одна парадигма чи їх самодостатня сукупність, а їм методологічно обґрунтована типологія чи систематика; причому «дослідження кожної із парадигм потребує застосування адекватної лише їй методологічної настанови» [21, с. 11].

Зазначене вкрай актуально у проекції на соціогуманітарні науки, і особливо систему соціального забезпечення, де специфіка знання безмежно проблематизує ефективність мисленнєво-рефлексивної роботи із концептом «парадигма» чи «дисциплінарна матриця». Це знання, на відміну від природничого і технічного, яке тенденційно розвивається шляхом підсумовування, нарощування і циклічного додавання нового до вже відомого в контексті утвердження раціоналістичного світогляду, збагачується і вдосконалюється методом його фільтрації й уточнення залежно від найактуальніших проблем життєповсякдення людства у форматі соціокультурних каналів, форм і кодів людського практикування. Тому концепція парадигмального розуміння історії розвитку науки, запропонована Т. Куном і наступниками [11], не може бути застосована у сфері

соціогуманітарної мислєдїяльностї, принаймні у тїй її природничо відповідній формї, у якїй вона об'єктивована та існує як світоглядно зорїєнтована теоретична модель. Інакше матимемо методологічну помилку, вважає А.В. Фурман, коли онтологічні та епістемологічні засновки не відповідатимуть сутнісно іншому упредметненню й, відповідно, феноменології. У зв'язку із цим Станіслав Гроф зауважує: «У будь-якому випадку парадигми завжди треба розглядати тільки як моделі, а не як остаточні описи реальностї» [11, с. 110]. Відтак «слід пам'ятати про відносну природу будь-якої парадигми – хоч би якою прогресивною вона була чи хоч би як переконливо формулювалася, не треба змішувати її з істиною про реальність» [11, с. 106].

Важливою для розуміння пробоєми є критика структурних засновків цієї теорії В.С. Стьопіним [83]. Незважаючи на чотириланкову структуру парадигми у її другій версії, вони так і залишилися непросвітленими. «По-перше, не показано у яких саме зв'язках перебувають виокремлені компоненти парадигми. А відтак, однозначно кажучи, не виявлена її структура. По-друге, до парадигми тут долучені як компоненти, що стосуються глибинних підвалин наукового пошуку, так і форми знання, які зростають на цих підвалинах. Наприклад, до складу «знаково-символічних узагальнень належать математичні формулювання окремих законів науки..., тому виходить, що відкриття будь-якого окремішнього закону має означати зміну парадигми, тобто наукову революцію. Тим самим стирається відмінність між «нормальною наукою» (еволюційним етапом зростання знань) і науковою революцією. По-третє, виокремлюючи такі компоненти науки, як «метафізичні складові парадигми» і цінності, Кун фіксує їх «остенсивно», через опис відповідних прикладів, не диференціюючи самих цих компонентів..., причому перші розуміються ним то як філософські ідеї, то як принципи конкретно-наукового характеру...», тоді як другі лишень контурно позначені, сутнісно для Куна – це «ідеали науки, причому взяті у вельми обмеженому діапазоні – як ідеали пояснення, передбачення і застосування знань» [85].

Також критикує цю концепцію Г.Г. Копилов [29]: «...за ...Куном, рух- поступ науки відмірюється зміною парадигм. Але розплатою за цю лаконічність є повна невизначеність того, що під цим розуміється: Кун має на увазі, що протягом достатньо локальних історичних періодів змінюється «все обличчя» науки: і стандарти доказовості, і цікаві для співтовариства проблеми, і сам тип співтовариства і пануючі типи онтологічних картин, і критерії успішності/неуспішності наукових програм і досягнень. При цьому Т. Кун не показує, що саме приводить до зміни однієї парадигми іншою («криза» означає лише неможливість працювати по-старому), і в цьому значенні його концепція є рамковою: вигляд науки змінюється, зафіксувати це можна, а внутрішні механізми можуть бути якими завгодно. Тому вона не співмірна з тими чотирма «ядерними» концепціями розвитку науки, які порівнює І. Лакатош...» (мовиться про індуктивізм, конвенціоналізм, фальсифікаціоналізм і методологію дослідницьких програм) [29, с. 115]. Істинне значення поглядів Т. Куна досить скромне: «співтовариства учених щоразу працюють у форматі певної парадигми» [29]. Тому природно, що Г. Копилов, обстоюючи ідею методологічних «революцій» (зсувів), які й забезпечують еволюцію науки, щиро дивується тому факту, що «саме Кун є для сучасних учених (і навіть істориків науки) тим методологом, ім'я якого вони пам'ятають, тоді як праці І. Лакатоша і П. Фойєрабенда (не кажучи вже про К. Поппера, Койре та Агассі) забуті. Та й на відміну від «наукової програми» поняття «парадигма» є загальноживаним...» [29, с. 122].

Будучи рамковими умовами пізнання, парадигми відіграють в історії науки складну й неоднозначну роль, по-різному впливаючи на її розвиток. «Однак на певних його стадіях, – пише С. Гроф, – вони діють як концептуальна вгамувальна сорочка – тим, що чинять замах на можливості нових відкриттів і дослідження нових ділянок реальності. В історії науки прогресивна і регресивна функції парадигм немовби чергуються з деяким передбачуваним ритмом» [11, с. 106].

Колектив вітчизняних філософів на чолі із В.І. Ярошовцем, розвиваючи і змістовно збагачуючи думку Г.В.Ф. Гегеля, пов'язує еволюцію історико-філософського процесу із зміною парадигм як світоглядно відмінних конкретно-історичних уявлень мислителів про реальність у найширшому форматі взаємовідношення – «Людина – Світ». Саме такі цілісні уявлення охоплюють усе розмаїття філософських ідей, виголошених представниками певної доби. В цьому разі рефлексивне мислєдїяльне оперування категорійним поняттям «парадигма» – це «передусім знаряддя структурування історії науки та ключ до пояснення принципів її розвитку» [21, с. 6]; «відповідним чином й історія філософії постає як історичний процес упорядкування й упрозорення картини всього існуючого...» [22, с. 65]. Евристичність обстоюваного сучасними українськими філософами парадигмального підходу в лоні історико-філософського методологування полягає перш за все в уможливленні аргументованої періодизації зародження, розвитку й багатосистемного постання філософського знання як усе більш ґрунтового осмислення людиною безмежних горизонтів своєї взаємодії зі світом, природою, власним буттям, а його сенс – «у виявленні в минулому філософської думки пануючих парадигм, що, змінюючи одна одну, утворюють цілісний процес – історію філософії» [123, с. 67]. Остання, «на відміну від історій розвитку знання в інших наукових галузях, не містить прикладів доконаного спростування або заперечення. Парадигма в контексті історико-філософського дослідження – це підстава виявлення загального в унікальному.

Аналітично доводиться наявність в історії людства чотирьох довершених філософських парадигм: перша – філософська міфологічна активність людини, друга реалізувалася в контексті середньовічної філософії і надавала пріоритетності духовним процесам над матеріальними, третя набула розвою у рамках новоевропейської філософії (доба Відродження), започаткувавши філософський модерн із обстоюванням нею моністичних моделей філософування, четверта є здобутком сучасної світової філософії, що об'єднує

низку найважливіших у загальнолюдській культурі напрямів її розвитку (позитивістський, прагматичний, екзистенційний та ін.) і знаменує утвердження філософії постмодерну, котра прагне довести сутнісно відмінне від природного порядку просторово-часового функціонування реальності людське історичне буття. Водночас примітною ознакою сучасної філософської парадигматики є спроба знайти способи гармонізації єдності природного і духовного чинників реальності, на що, власне, спрямовані зусилля позитивістської (особливо в неопозитивістському та «аналітичному» варіантах), прагматистської, екзистенційної та ще кількох інших ліній сучасної світової філософії. Щодо постмодернізму як найновішого філософського напрямку, то його парадигмальна приналежність поки що є проблематичною, чітко не визначеною. У цьому інноваційному форматі філософування перспективними є бароково-кордоцентрична програма нового філософського гуманізму і концепція синергетики. Крім того, учені наголошують, що «втрата тією чи іншою парадигмою панівного становища не є результатом її остаточного заперечення. Темпоральна межа між різними парадигмами є умовою, і принципове значення має не час «кінця чи початку», а їх послідовність. Лише в кінцевій стадії кожної з парадигм філософського значення можливо висновувати про специфічність філософського змісту кожного з його історичних етапів» [21; 122; 123].

Стосовно ж соціального забезпечення, друга половина ХХ століття характеризувалася не тільки вагомим розширенням його філософських засад, а й істотним зростанням кількості конкуруючих парадигмальних систем і моделей, кожна з яких знаходила свою нішу культурного утвердження і професійного зреалізування, а відтак заявляла про свої епістемологічні інтенції та методологічні потенції. За такого специфічного парадигмального накопичення на рубежі тисячоліть виникла ситуація певної парадигмальної надлишковості і засміченості сфери соціогуманітарного знання, оскільки далеко не всі парадигмальні конструкції відповідали критеріальному набору

складових парадигми, причому як виокремлених Т. Куном, так і узагальнених А.В. Фурманом на базі новітніх здобутків загальнонаукової методології [див. 11; 14; 16–21]. На початку ХХІ століття реально постала проблема методологічного розмежування парадигм і псевдопарадигм, а у її суперечливому лоні – як один із можливих способів розв’язку – розробки метапарадигми, упередметнення якої стосувалося б різноаспектних здобутків чинних парадигмальних підходів, моделей і схем, створених і з різною мірою повноти опрацьованих в історії соціально-психологічної думки, – вважає А.В. Фурман [див. 92].

Отже, концепція парадигми Т. Куна не може бути безпосередньо застосована у сфері соціального забезпечення, тому що є рамковою умовою організації життєдіяльності наукової сфери та зреалізовує головно природничий і технічний напрямки наукового пізнання. Вона потребує істотної логіко-змістової переорієнтації, зважаючи на специфіку психологічного знання, становлення якого відбувається не методом їх нарощування і накопичення, а через безперервну проблемно-тематичну фільтрацію, парадигмальний відбір, концептуальне ущільнення і метатеоретичне переформатування (за А.В. Фурманом [95]).

2.3. Концепція дослідницьких програм Імре Лакатоша і її роль для соціогуманітарної сфери суспільства

Англійський філософ угорського походження Імре Лакатош (часом – Лакатос) [35; 36] зауважував, що коли розглянути найзначніші послідовності теорій, які мали місце в історії науки, то очевидно, що вони характеризуються безперервністю, котра пов’язує їх елементи в єдине ціле. Ця безперервність є розвитком дослідницької програми, яка може бути започаткована абстрактними

твердженнями. Програма охоплює методологічні правила: частина з них – це правила, що вказують на те, яких шляхів дослідження потрібно уникати (негативна евристика), інша частина – це правила, що передбачають те, які шляхи треба обирати і як ними рухатися (позитивна евристика).

Навіть наука як така може розглядатися як гігантська дослідницька програма, що наслідує основне евристичне правило К. Поппера: «висувай гіпотези, які мають більший емпіричний зміст, ніж у попередників». Такі методологічні правила, як помітив К. Поппер [68], можуть формулюватися як метафізичні принципи. Наприклад, загальне правило антиконвенціоналістів, за яким дослідник не повинен допускати виключень, може бути записано як метафізичний принцип: «Природа не терпить винятків». Ось чому він називав такі правила «впливовою метафізикою».

Але І. Лакатоша головню цікавила не наука загалом, а окремі дослідницькі програми, такі, наприклад, як «картезіанська метафізика». Ця метафізика або механічна картина універсуму, згідно з якою всесвіт – це величезний часовий механізм і система вихорів, у якому поштовх є єдиною причиною руху, функціонувала як могутній евристичний принцип. Вона гальмувала розробку наукових теорій (подібних ньютонівській теорії дальнодіяння у її «есенціалістському» варіанті), які були несумісні з нею, виступаючи як негативна евристика. Проте, з іншого боку, вона стимулювала розробку допоміжних гіпотез, які рятують її від явних суперечностей з даними (на кшталт еліпсів Кеплера), постаючи як позитивна евристика.

В усіх дослідницьких програмах є «тверде ядро», зазначає І. Лакатош [35]. Негативна евристика забороняє використовувати *modus tollens*, коли йдеться про твердження, задіяні у «тверде ядро». Натомість треба напружувати свою винахідливість, щоб прояснювати, розвивати ті, що вже є, або ж висувати нові «допоміжні гіпотези», які утворюють захисний пояс навкруги цього ядра; *modus tollens* своїм вістрям прямує саме на ці гіпотези. Захисний пояс повинен витримати головний удар з боку перевірок, захищаючи таким чином

зашкарубле ядро; він змушений пристосовуватися, перебудовуватися чи навіть повністю замінюватися, якщо того вимагають інтереси оборони. Якщо все це дає прогресивний зсув проблем, то дослідницька програма може вважатися успішною. Вона неуспішна, якщо це приводить до регресивного зсуву проблем.

Основною одиницею моделі науки, за Лакатошем, є «дослідницька програма», що складається з «жорсткого ядра» і «захисного пояса» [35]. Модель науки І. Лакатоша, як і модель Т. Куна [34], має два рівні: рівень конкретних теорій, які формують змінний «захисний пояс» «дослідницької програми», і рівень незмінного «жорсткого ядра», яке визначає обличчя «дослідницької програми». Різні дослідницькі програми мають різні «жорсткі ядра», тобто між ними є взаємнооднозначна відповідність.

Поява цієї моделі зумовлена тим, що вченого, з одного боку, не задовольняло кунівське «зведення філософії науки до психології науки». «З погляду Куна, – говорить він, – зміна наукового знання – від однієї «парадигми» до іншої – містичне перетворення, у якого немає і не може бути правил. Це предмет психології (можливо, соціальної психології) відкриття. (Таке) зміна наукового знання подібно зміні релігійної віри» [35, с. 12]. Тому позицію Куна він відносить до ірраціоналізму. З другого боку, він підтримує тезу Куна і Фойєрабенда про відсутність «вирішальних експериментів» як критерію вибору між теоріями. «Немає нічого такого, – говорить він, – що можна б було назвати вирішальними експериментами, принаймні, якщо розуміти під ними такі експерименти, які здатні негайно перекидати дослідницьку програму. Насправді, коли одна дослідницька програма терпить поразку і її витісняє інша, можна – уважно вгляdivшись в минуле – назвати експеримент вирішальним, якщо вдасться побачити в ньому ефектний підтверджуючий приклад на користь програми, що перемогла, і очевидний доказ провалу тієї програми, яка вже переможена» [34, с. 22]. «Вирішальні експерименти признаються такими лише десятиріччя опісля (заднім числом)» [34, с. 22] «Статус «вирішального» експерименту залежить від характеру

теоретичної конкуренції, в яку він залучений. Лакатош показує це на прикладі експерименту Майкельсона-Морлі й інших. Йому близька і кунівська теза про те, що «відмова від якої-небудь парадигми без заміни її іншою означає відмову від науки взагалі» [34, с. 107]. Не «може бути ніякої фальсифікації перш, ніж з'явиться краща теорія» – говорить Лакатош [35, с. 23].

Тому вчений має за мету розвинути тезу попперівського «критичного раціоналізму» про раціональність змін наукового знання, вийти з-під обстрілу кунівської критики, і розглядати наукові революції як раціонально конструйований прогрес знання, а не як ухід в нову віру. Для цього він розробляє свою методологію «дослідницьких програм».

Розглянемо детальніше методологічну структуру «дослідницьких програм» І. Лакатоша в контексті її упровадження в систему соціального забезпечення. У всіх програм є «тверде ядро» і «захисний пояс». Твердження, включені в «тверде ядро», захищаються від змін «негативною евристиккою». Замість зміни елементів «твердого ядра» ми повинні розвивати «допоміжні гіпотези», які утворюють захисний пояс навкруги цього ядра. Захисний пояс повинен витримати головний удар з боку перевірок. Він має пристосовуватися, перероблятися або навіть повністю замінюватися, якщо того вимагають інтереси захисту. Якщо все це дає прогресивне зрушення проблеми, дослідницька програма може вважатися успішною (класичний приклад успішної дослідницької програми – теорія тяжіння Ньютона). Якщо дослідницька програма прогресивно пояснює більше, ніж конкуруюча, то вона «витісняє» її і ця конкуруюча програма може бути усунена» [36].

Класичний приклад успішної дослідницької програми – теорія тяжіння І. Ньютона. Мабуть, це найуспішніша з усіх коли-небудь існуючих дослідницьких програм. Коли вона виникла вперше, навколо неї був океан «аномалій» (якщо бажано, «контрприкладів»), і вона увійшла в суперечність з теоріями, що підтверджували ці аномалії. Але, проявивши дивовижну винахідливість і блискучу дотепність, ньютоніанці перетворили один

контрприклад за іншим у підкріплювальні аргументи. І робили вони це головним чином шляхом скинення тих базових «споглядальних» теорій, на підґрунті яких встановлювалися ці «спростовуючі» дані. Вони «кожне нове утруднення перетворювали на нову перемогу своєї програми». Негативна евристика ньютонівської програми забороняла застосовувати *modus tollens* до трьох ньютонівських законів динаміки і до його закону тяжіння. Через методологічний розв'язок прихильників цієї програми це «ядро» було незаперечним: вважалося, що аномалії повинні спричинювати лише зміни «захисного пояса» допоміжних гіпотез і граничних умов. Аналіз показує, що кожний вдалий хід у цій грі дозволяє передбачати нові факти, збільшує емпіричний зміст. Перед нами приклад стійко прогресивного теоретичного зсуву. Далі, кожне передбачення в кінцевому підсумку підтверджується; хоча могло б видатися, що у трьох останніх випадках вони відразу ж «спростовувалися». Якщо в наявності «теоретичного прогресу» (у вказаному тут значенні) можна переконатися негайно, то з «емпіричним прогресом» справа складніша.

«Працюючи в рамках дослідницької програми, пише І. Лакатош, ми можемо впасти у відчай від дуже довгої серії «спростувань», перш ніж якісь дотепні і, головне, вдалі допоміжні гіпотези, що дозволяють збільшити емпіричний зміст, не перетворять – заднім числом – низку поразок в історію гучних перемог. Це робиться або переоцінкою деяких «помилкових фактів», або введенням нових допоміжних гіпотез. Потрібно, щоб кожний наступний крок дослідницької програми прямував до збільшення змісту, іншими словами, сприяв послідовно прогресивному теоретичному зсуву проблем. Крім того, треба, щоб, принаймні, час від часу це збільшення змісту підкріплювалося ретроспективно; програма у цілому має розглядатися як дискретно прогресивний емпіричний зсув. Це не значить, що кожний крок на цьому шляху повинен безпосередньо вести до спостережуваного нового факту. Те значення, у якому тут використаний термін «дискретно», забезпечує достатньо розумні

межі, в котрих може залишатися догматична прихильність програмі, зіткнувшись з уявними «спростуваннями» [35].

Дослідницьким програмам, разом з негативною, властива і позитивна евристика. Навіть найдинамічніші і послідовно прогресивні дослідницькі програми можуть «переварити» свої «контрприкладі» тільки поступово. Аномалії ніколи повністю не зникають. «Але не треба думати, ніби ще не пояснені аномалії – «головоломки», як їх назвав би Т. Кун, – беруться навмання, в довільному порядку, без якого-небудь обдуманого плану. Цей план зазвичай складається в кабінеті теоретика, незалежно від відомих аномалій. Лише небагато теоретиків, котрі працюють у рамках дослідницької програми, надають великої ваги «спростуванням». Вони ведуть далекоглядну дослідницьку політику, яка дає змогу передбачати такі «спростування». Ця політика, або програма досліджень, тією чи іншою мірою передбачається позитивною евристикою дослідницької програми. Якщо негативна евристика визначає «тверде ядро» програми, яке, за висновком її прихильників, вважається «неспростовним», то позитивна евристика утворюється з низки доказів, більш-менш зрозумілих, і припущень, більш-менш вірогідних, спрямованих на те, щоб змінювати і розвивати «спростовні варіанти» дослідницької програми, і водночас модифікувати, уточнювати «спростовний захисний пояс» [35].

Позитивна евристика виручає науковця від замішання перед океаном аномалій. Саме нею визначається програма, в яку входить система складніших моделей реальності; увага вченого зосереджена на конструюванні моделей, відповідних тим інструкціям, які висловлені у позитивній частині його програми. На відомі «контрприкладі» і наявні дані він просто не звертає уваги.

Більшість «головоломок» Ньютона, зазначав І. Лакатош, розв'язки яких давали щоразу нову модель, що приходила на місце попередньої, можна було передбачати ще у рамках першої наївної моделі; немає сумніву, що сам Ньютон і його колеги передбачали їх. Очевидна помилковість першої моделі не могла

бути таємницею для Ньютона. Саме цей факт найкраще підтверджує існування позитивної евристики дослідницької програми, тобто наявність «моделей», за допомогою яких відбувається її розвиток. «Модель» – це безліч граничних умов (можливо, разом з деякими «споглядальними» теоріями), про які відомо, що вони повинні бути замінені в ході подальшого розвитку програми. Більш-менш відомо навіть яким способом. Це ще раз вказує на те, яку незначну роль у дослідницькій програмі відіграють «спростування» якої-небудь конкретної моделі; вони повністю передбачувані, а позитивна евристика є стратегією цього передбачення і подальшого «переварювання». Якщо позитивна евристика чітко визначена, то труднощі програми мають швидше математичний, ніж емпіричний характер.

«Методологія наукових дослідницьких програм пояснює відносну автономію теоретичної науки: історичний факт, раціональне пояснення якому не зміг дати ранній фальсифікаціонізм. Те, які проблеми підлягають раціональному вибору вчених, котрі працюють у рамках могутніх дослідницьких програм, залежить здебільшого від позитивної евристики програм, ніж від психологічно неприємних, але технічно неминучих аномалій. Аномалії реєструються, але потім про них прагнуть забути, в надії, що прийде час і вони перетворяться на підкріплення програми. Підвищена чутливість до аномалій властива тільки тим ученим, хто займається вправами в атмосфері спроб і помилок або працює в регресивній фазі дослідницької програми, коли позитивна евристика вичерпала свої ресурси. (Все це, звичайно, повинно звучати дико для наївного фальсифікаціоніста, котрий вважає, що раз теорія «спростована» експериментом (тобто вищою для нього інстанцією), то було б нераціонально, й до того ж і безсовісно, розвивати її надалі, а треба замінити стару поки що неспростованою новою теорією.)» [35].

Важливим уроком аналізу дослідницьких програм є той факт, що лише небагато експериментів мають дійсне значення для їх розвитку. Перевірки і «спростування» звичайно дають фізику-теоретику такі тривіальні евристичні

підказки, що великомасштабні перевірки або дуже велика суєта навколо вже одержаних даних часто бувають лише втратою часу. Щоб зрозуміти, що теорія потребує заміни здебільшого не потрібні ніякі спростування; позитивна евристика сама веде вперед, прокладаючи собі дорогу. До того ж, вдаватися до жорстких «спростовних інтерпретацій», коли йдеться про зовсім юну програму, – це небезпечна методологічна черствість. Перші варіанти такої програми можуть застосовуватися тільки до «ідеальних», неіснуючих об'єктів; потрібні десятиріччя теоретичної роботи, щоб одержати перші нові факти, і ще більше часу, щоб виникли такі варіанти дослідницької програми, перевірка яких могла б дати справді цікаві результати, коли спростування вже не можуть бути передбачені самою ж програмою.

І. Лакатош зазначав [див. 35], що немає нічого такого, що можна б було назвати вирішальними експериментами, принаймні, якщо розуміти під ними такі експерименти, які здатні негайно заперечувати дослідницьку програму. Насправді, коли одна дослідницька програма терпить поразку і її витісняє інша, можна – уважно вдивляючись у минуле – назвати експеримент вирішальним, якщо вдається побачити в ньому ефектний підтверджуючий приклад на користь програми, що перемогла, й очевидний доказ провалу тієї програми, яка вже переможена (додавши цьому те значення, що даний приклад ніколи не міг бути «прогресивно пояснений» або просто «пояснений» у рамках переможеної програми). Але самі науковці, звичайно, не завжди правильно оцінюють евристичні ситуації. «Зопалу вчений може стверджувати, що його експеримент розгромив програму, а частина наукового співтовариства – теж зопалу – може погодитися з його твердженням. Однак якщо вчений з «переможеного» табору кілька років опісля пропонує наукове пояснення нібито «вирішального експерименту» в межах нібито розгромленої програми (або у відповідності з нею), почесний титул може бути знятий і тоді «вирішальний експеримент» перетвориться з поразки програми в її нову перемогу» [35].

Зріла наука складається з дослідницьких програм, якими передбачаються не тільки раніше невідомі факти, але, що надважливо, прогнозуються також нові допоміжні теорії. Зріла наука, на відміну від скучної послідовності спроб і помилок, володіє «евристичною могутністю». Позитивна евристика потужної програми із самого початку задає загальну схему запобіжного пояса: ця евристична сила породжує автономію теоретичної науки.

У цій вимозі безперервного зростання закладена моя раціональна реконструкція широко поширеної вимоги «єдності» або «краси» науки. Вона дає змогу побачити слабкість двох – імовірно вельми різних – видів теоретичної роботи. По-перше, слабкість програм, які, подібно до марксизму чи фрейдизму, звичайно є «єдиними», пропонують грандіозний план, за яким певного типу допоміжні теорії створюються для того, щоб поглинати аномалії, але які насправді завжди винаходять свої допоміжні теорії услід одним фактам, не передбачаючи в той же час інших.

Модель дослідницької програми, що складається з «жорсткого ядра» і «захисного пояса», частково проектується І. Лакатошем на історію науки, породжувати його розподіл історії науки на «внутрішню» і «зовнішню». «Кожна раціональна реконструкція створює деяку характерну для неї модель раціонального зростання наукового знання. Проте всі ці реконструкції повинні доповнюватися емпіричними теоріями зовнішньої історії для того, щоб пояснити нераціональні чинники, що залишилися. Справжня історія науки завжди багатша за раціональні реконструкції. Проте раціональна реконструкція, або внутрішня історія, є первинною, а зовнішня історія – лише вторинної, оскільки найважливіші проблеми зовнішньої історії визначаються внутрішньою історією. Для будь-якої внутрішньої історії суб'єктивні чинники не представляють інтересу» [35]. Саме внутрішня історія, визначає те, що історик шукатиме в історії науки, на що робитиме акцент і що ігноруватиме. Лакатош вважав, що історія без деяких теоретичних «установок» неможлива. Одні історики шукають відкриттів безперечних фактів, індуктивних узагальнень,

інші – сміливих теорій і вирішальних негативних експериментів, треті – значних теоретичних спрощень або прогресивних і регресивних зсувів проблем, при цьому всі вони мають деякі теоретичні установки.

Внутрішня історія для індуктивізму складається із визнаних відкриттів безперечних фактів і так званих індуктивних узагальнень. Внутрішня історія для конвенціоналізму складається з фактуальних відкриттів, створення класифікуючих систем і їх заміни більш простими системами. Внутрішня історія для фальсифікаціонізму характеризується великою кількістю сміливих припущень, теоретичних поліпшень, що мають завжди більший зміст, ніж їх попередники, і перш за все – наявністю тріумфальних «негативних вирішальних експериментів». І нарешті, методологія дослідницьких програм говорить про тривале теоретичне і емпіричне суперництво головних дослідницьких програм, прогресивні і регресивні зсуви проблем і про перемогу однієї програми, що поступово стає очевидною, над іншою.

У ряді аналізованих і порівнюваних І. Лакатошем підходів у філософії науки немає кунівського, яка виступає тільки як об'єкт критики. Проте його можна було б помістити в цей ряд, тобто застосувати лакатошівську історіографічну методологію і до кунівської моделі розвитку науки. Тоді кунівська «внутрішня історія» виділятиметься в дослідженні історії «зовнішньою» для Лакатоша. Тут виділяються історії наукових співтовариств і конкуренції між ними, парадигми, фази нормальної науки і наукової революції. Тут є свої взірці – в першу чергу коперніканський переворот, проаналізований саме Куном. Тут наявні і свої проблеми (виділення парадигм та ін.). Взагалі кажучи, і лакатошівську і кунівську моделі розвитку науки, мабуть, можна прикласти до розглянутих п'яти напрямків у філософії науки минулого століття. Цілком можна говорити про кунівську історіографічну дослідницьку програму, яка породжує могутній потік досліджень із соціології науки.

Висновки до розділу 2

Якщо порівняти модель І. Лакатоша з моделлю Т. Куна, то їхні думки із цього приводу радикально розходяться. Лакатош погоджується з аналогією між його «дослідницькою програмою» і «парадигмою» Куна, але лише в деякому виродженому, далекому, на його думку, від реальної історії науки випадку: «Те, що він (Кун) називає «нормальною наукою», насправді є не що інше, як дослідницька програма, що одержала монополію. Насправді ж дослідницькі програми користуються повною монополією дуже рідко, до того ж дуже недовго» [36]. Крім того, він вбачає принципові відмінності в критеріях відбору, що працюють в ході «революційних» змін: ірраціональних (соціально-психологічних) у Куна і раціональних у нього.

Проте легко знайти деякі важливі структурні аналогії. Обидві моделі виділяють два типи розвитку: 1) сутнісно безперервне кумулятивне зростання в рамках однієї «парадигми» («нормальної науки» Куна) або «дослідницької програми» (Лакатоша), у якому теорії співмірні і працює вирішальний експеримент; і 2) некумулятивний стрибкоподібний перехід від однієї парадигми або дослідницької програми до іншої – «нової» («наукова революція»). «Наукові революції полягають в тому, що одна дослідницька програма (прогресивно) витісняє іншу» [34, с. 470]. Можливість введення поняття наукової революції зв'язано з тим, що обидві моделі мають два рівні: «парадигма» і продукція «нормальної науки» у Куна і «жорстке ядро» і продукція «позитивної евристики» у Лакатоша (в індуктивістській і попперівській моделі проб і помилок (як і в еволюційній епістемології) немає двох рівнів і немає місця для революцій).

Тому Кун справедливо говорить про глибинну спільність своєї моделі з лакатошівською [34, с. 580–582]. Критерій «прогресивного зсуву» може бути включений як один з щонайпотужніших чинників, що беруть участь в

кунівському процесі конкуренції співтовариств. І. Лакатош тут говорить про глобальні тенденції, залишаючи без відповіді питання про конкретну взаємодію дослідницьких програм з конкретними науковими співтовариствами і ученими, про вибір, з яким вони стикаються «тут і тепер». А Т. Кун розглядає, в першу чергу саме цей вибір, представлений ним як процес взаємодії комплексів ідей (чи то парадигма, чи дослідницька програма) з науковими співтовариствами. З цієї головної для кунівської моделі сторони – з боку проблеми упровадження нового – його модель доповнює модель Лакатоша, а не конкурує з нею.

Таким чином, кунівська і лакатошівська моделі виявляються не альтернативними, а взаємодоповнюваними. Ці дві моделі представляються нині цілком сучасними для соціальної сфери. Вони є підсумком багатьох розглянутих вище напрямків позитивістської і постпозитивістської філософії науки.

Натомість, теоретична модель циклічно-вчинкового розвитку соціогуманітарної науки А.В. Фурмана ґрунтується на ідеях, принципах, підходах, концептах і закономірностях, утверджує відкритість упредметнень, форм, методів і засобів здійснення професійної дослідницької діяльності науковим співтовариством, обстоює циклічність учинку колективного пізнання задля технологізації добування більш вичерпних наукових знань у контексті вдосконалення сфери духовного виробництва. Саме вона передбачає створення повноцінного психокультурного часопростору ефективних інтелектуальної роботи і мислекомунікації, зокрема і у сфері соціального забезпечення.

РОЗДІЛ 3

ПРАКТИКА ЗРЕАЛІЗУВАННЯ ПАРАДИГМ У СОЦІАЛЬНОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ

3.1. Постановня нових соціогуманітарних парадигм та вітакультурної метапарадигми А.В. Фурмана у ХХІ столітті

Видатний український психолог і методолог А.В. Фурман у монографії «Методологія парадигмальних досліджень у соціальній психології» [97] зазначає, що парадигми у соціогуманітарній сфері варто класифікувати за головною критеріальною ознакою – рівнями організації методологічного знання, розмежовуючи філософську, загальнонаукову, конкретно-наукову (спеціальну) і конкретно-тематичну (спеціалізовану) методології. До класу філософських парадигм білоруський психолог В. Янчук відносить «онтологічну, феноменологічну, гносеологічну, екзистенційну, аксіологічну, герменевтичну, синергетичну та ін.; до загальнонаукових – позитивістську, епістемологічну, раціоналістичну, гуманістичну, соціокультурну, вітацентричну, критично-рефлексивну, системно-мислєдіяльнісну, раціогуманістичну, вітакультурну та ін.; до загальнопсихологічних – психодинамічну, бігевіористську, гештальт-психологічну, когнітивістську, інтераціоналістську, соціопсихологічну, психофеноменологічну, психоконструктивістську, гендерну, діяльнісну, суб'єктну, інтегративно-особистісну і т. ін.; до соціально-психологічних – усі вищевказані парадигмальні інваріанти фахового здійснення науково-дослідницької діяльності в соціогуманітарній сфері. Тут мовиться як про парадигмальне

позиціювання, так і про міжпарадигмальну комунікацію як процес взаємообміну науковими досягненнями, що спрямований на розширення і збагачення наявних уявлень та освоєння нових ідей і спеціальних дослідницьких методологій» [див. 120].

Запропонована А.В. Фурманом модель рівнів професійного методологування, як і вітакультурна метапарадигма загалом, не тільки істотно розширяють формозмістові обрії постнекласичного стилю теоретизування у сфері соціогуманітарних наук, а й реально утвердять настановлення і принципи постмодерного стилю філософування. Саме аналізування як логіко-методологічна процедура відіграє роль засадничої умови налагодження методологічного відношення людини до дійсності, перетворює організованості у засоби усвідомленого вибору, наукового пошуку, проектування, конструювання, ситуативного виживання та буденного практикування.

Зважаючи на імовірність шестирівневого оргдіяльнісного провадження парадигмальних досліджень у системі професійного методологування методологічна невизначеність постає у шести онтологічних вимірах.

Загалом характерними особливостями пропонованої А.В. Фурманом моделі є метаметодологічний план мисленнєвого осягнення сутності методологічних конструктів; логіка розгортання методологічного професіоналізму; відносна автономність рівнів методологічної діяльності; змістове підтвердження кожного рівня специфічним критерієм як мірилом достовірності здійснюваних методологічних дій-інтенцій; деталізоване зреалізування ідей і принципів вітапрактичного здійснення методологічної роботи [див. 97, с. 64-83].

Учений виділяє чотири напрямки категорійної типології за способом пояснення соціально-психологічної феноменології («об'єктивний» або «суб'єктивний») і способом витлумачення отриманого наукового матеріалу («безпосередній» або «опосередкований»). Він отримав природничо-науковий, аналітичний, соціальний та гуманітарний напрямки методологування у сфері

соціогуманітаристик. «Характеристика типології напрямів наукової методології має наступні переваги: 1) вони базуються на чотирьох онтофеноменологічних організованостях свідомого людського буття («природа», «мислення», «суспільство», «людина») та категоріях сучасної культури у форматі «Людина – Світ»; 2) спостерігається епістемологічний горизонт об'єкт-знанневих уможливлень, що рубрикують як якісне наповнення отриманих знань, так і спосіб його добування; 3) ці напрямки характеризують усю палітру способів добування соціокультурних знань і способів пояснення та розуміння психосоціальної феноменології» [97].

А.В. Фурман зазначає, що конвенційне пояснення утверджує незалежність науковця від об'єкта пізнання, хоча й обстоюється настановлення, що світ – це головно соціальний продукт, а людина в ньому постає у ролі його творця чи вихідної точки світогляду. «Тому пояснення полягає в демонстрації того, як обстежувані пристосовують свою поведінку до відповідних умов (норм, правил, алгоритмів, інструкцій). Як результат, уже немає потреби в доведенні причинності чи в підтвердженні узагальненості, достатньо підвести спостережувані феномени під одну із відомих пояснювальних чи поведінкових схем, які можуть бути перевірені модельно, практично, експертно і методологічно. Каузальний підхід сфокусований на енергетиці об'єктивності у розумінні людського ковітального буття, дедуктивний – двосмисленості та історичності мови як засобу розрізнявального пізнання та об'єкта вивчення, діалектичний – зумовленості діяльної суб'єктності та міжсуб'єктності процесів конструювання соціального довкілля, конвенційний – самовідображеної суб'єктивності, котра постає у дихотомічних психоформах пізнання і самопізнання, означення і самовизначення, змістовлення і самовдосконалення, творчості і самотворення», – зазначає А.В. Фурман [97].

Головною перевагою типології методологій А.В. Фурмана є її різнобічне методологічне опрацювання, яке конкретизується у взаємодоповненні половини параметрів змістовлення, засадових для визначення номенклатури

повноцінних пізнавальних метапарадигм, напрямів проведення програмних соціально-психологічних пошукувань у сфері соціального забезпечення. Це стосується способів добування знань і способів пояснення суспільних та персоніфікованих феноменів, основних методів дослідження і визначальної процедури. Пропоновані науковцем типи вищеназваних напрямів розгортаються в дійсності метаметодології, що й спричиняє картографію відповідного четвертинного набору метапарадигмальних досліджень.

Спираючись на еволюцію соціально-психологічного пізнання і на логіку її методологічної рефлексії, А.В. Фурман вперше здійснив типологізацію парадигмально-дослідницьких методологій. «Типологізація у системі усвідомленого здійснення типологічного підходу передбачає: а) відкриття сутнісних ознак, без яких аналізоване складне явище не спроможне існувати й розвиватися; б) організацію цих ознак у вигляді «точки відліку» для уможливлення типологізаційної роботи; в) розробку такої ідеалізованої моделі, котра виконує роль універсального знаряддя типологічних процедур; г) задіяння особистості дослідника як суб'єкта пізнання» [97, с. 78].

Предметна сфера соціального захисту центрується на вивченні соціальних відношень і взаємодій людей як суб'єктів повсякденного життєздійснення, особистостей певного діяльного і вчинкового уможливлення та індивідуальностей непересічного психодуховного самореалізування, що характеризуються рядом форм, параметрів, ознак, що охопити її свідомістю як завершену цілісність важко. Теоретичне пояснення соціальної феноменології розвивається як гіпотетичне уявлення про той чи інший аспект, що проявляється як передбачення про співвідношення набору певних складових процедури пізнання.

Зважаючи на складність людської природи, що взаємодоповнює біологічні, символічні, психодуховні і рефлексивні витоки із онтофеноменологічною специфічністю, науковці зводять палітру типологічних інваріантів дослідницьких методологій у соціогуманітаристиці до тріадної

генези (за А.В. Фурманом): руху-поступу від «методології першої особи», або інтроспекції, через «методологію третьої особи», або екстраспекцію, до «методології другої особи», або до діалогічної методології [93-97]. Перша і друга версії обстоюють відповідно або суб'єктивний, або об'єктивний способи пізнання соціальної дійсності, а третя передбачає з'ясування адекватності отриманих знань шляхом діалогу із обстежуваними як носіями безпосередніх життєвих відношень, переживань, смислів. Це проблематизує парадигмально-дослідницьку ситуацію наявністю суб'єктивності як із боку досліджуваного, так із боку дослідника, а відтак зумовлює задіяння механізмів об'єктивного аналізу та критичної рефлексії.

А.В. Фурман говорить про те, що «прорив у розвитку соціально-психологічних уявлень пов'язаний із усвідомленням того, що людина не лише пояснює те, що довкола неї відбувається, знаходячи причинні підстави і залежності, а й намагається зрозуміти соціальне довкілля, приписуючи йому значення і смисли, які стають її вагомим здобутком у визначенні найближчих та віддалених перспектив ставлень, дій, учинків. Відтак осягнення специфіки розуміння соціогуманітарної феноменології уможливлується внаслідок діалогічної взаємодії соціпрацівника з клієнтом, спрямованої не тільки на з'ясування актуалізованих значень і смислів останнього, скільки на своєрідне мисленнєве занурення у його динамічно-розвиткове значеннєво-сміслове поле життєдіяльності. І це зрозуміло чому, адже розуміння соціальної подієвості не може бути осягнуто зовні, точно так само, як воно не може бути пояснено із позиції спостерігача, котрий реконструює на свій лад встановлювані причинно-наслідкові зв'язки. Тому передовий край розвитку такого пізнання пов'язаний із процесами ускладнення, поглиблення і збагачення уявлень про приховану природу ковітальної феноменології, ускладнення і композиційного взаємодоповнення парадигмально-дослідницьких методологій і методів, нарешті вмілого балансування між об'єктивністю і суб'єктивністю у розумінні багатопроблемної суспільної дійсності» [97, с. 79-80].

А.В. Фурман вважає, що окреслені методології характеризують суто емпірично-буденний спектр способів пізнання соціальної дійсності, що висвітлює феноменологію суспільного повсякдення, тоді як теоретичний, що уможлиблює проникнення думки в ноуменальні нашарування його розвиткового функціонування, залишається поза увагою ретельного вивчення.

А.В. Фурман створив типологію парадигмально-дослідницьких методологій у сучасній соціогуманітарній науці (*табл. 3.1*), характерними особливостями якої є поєднання традиційних парадигмально-дослідницьких стратегій методологування та інноваційних, тобто тих, контури яких наявні потенційно чи тенденційно; критеріально аргументоване виокремлення чотирьох основних дослідницьких методологій, що задовольняє вимоги вищевказаного принципу кватерності; введення поняття про похідні методології соціально-психологічного пізнання за бінарним критерієм, що аргументує як багаторівневість парадигмальних досліджень, так і потребу їх взаємодоповнення, виявлення позитивних і негативних сторін кожної з них; вказує на відмінне сутнісне наповнення поданих типів дослідницьких методологій, а також на їх різне онтофеноменологічне спрямування, що знаходить конкретизацію в найбільш адекватних предметному змісту методів дослідження [97, с. 80-83].

Найбільший інтерес сьогодні становлять дві останні групи парадигмально-дослідницьких методологій, котрі потребують окремого рефлексивного розгляду. У досвіді методологування А.В. Фурмана та його наукової школи окремий тип становить вітакультурна метапарадигма. Її максимально високий теоретико-саморефлексивний статус у царині соціогуманітаристики пов'язаний із тим, що категорії «життя» і «культура» є світоглядними універсаліями, які задають цілісний узагальнений образ світу,

Таблиця 3.1

Типи парадигмально-дослідницьких методологій
(за А.В. Фурманом) [97, с. 81]

Основні дослідницькі методології		Похідні (бінарні) методології		Сутність і спрямування	Основний (-ні) метод (-и)
А	Емпірична (традиційна) методологія	A1	Описова (інтроспективна)	Описання соціально-психологічної феноменології у її реальних проявах, максимально повне та адекватне дійсності	Інтроспекції (самопостереження), спостереження, опитування та ін.
		A2	Експериментальна (екстраспективна)	Маніпулювання соціальними процесами шляхом варіювання певними аспектами ситуації чи змінними; дає змогу встановити причинно-наслідкові зв'язки	Експеримент (лабораторний і польовий)
Б	Діалогічна (методологія другої особи)	B1	Пояснювальна	Пояснення соціальної поведінки з позицій суб'єкта повсякдення, котрий реалізує її; інтерпретація причин того, що відбувається	Самозвітування обстежуваного задля з'ясування його інтерпретації того, що насправді відбувається
		B2	Розуміннєва	Намагання дослідника зрозуміти в діалозі з обстежуваним його істинні значення і смисли, що проливають світло на причини соціальних змін	Означування та осмислювання обстежуваного як способу з'ясування причин соціальних подій
В	Теоретична (методологія парадигмальних досліджень)	B1	Концептуальна	Система поглядів на ті чи інші соціальні явища, процеси, певний спосіб бачення, розуміння і витлумачення подій, а також основна ідея чи принцип, що реалізує задум у теоретичній знаннєвій практиці	Концептуалізації як спосіб теоретизування і метапроцедура введення онтологічних уявлень у наявний масив емпіричного матеріалу
		B2	Парадигмальна	Побудова такої парадигмальної моделі, яка, крім системи знань, охоплює цілісний набір настановлень і приписів, форм і методів, процедур і механізмів, засобів та інструментів пізнання, що прийнята більшістю науковців	Парадигматизації як мислєдїяльності із колективного чи індивідуального створення нової парадигми
Г	Мета-теоретична (методологія метапарадигмальних досліджень)	G1	Історико-психологічна	Виокремлення наріжних ознак психологічного пізнання в історії людства, прикметних особливостей психологічного світогляду, мислення, пояснення, самореалізації дослідника	Метатеоретичні аналіз і рефлексія, предметом яких є інші теорії, концепції, моделі
		G2	Метапарадигмальна (вітакультурна, наукознавча)	Створення глобальних метапарадигмальних дослідницьких карт, котрі упродовж певного історичного часу визначають онтологічні	Метапарадигматизації, упредметнення якої стосується вивчення та інтеграції інших парадигм в нову

				картини і світогляд філософської і наукової еліти	інтегрально- методологічну якість

зосереджують накопичений соціальний досвід людства як горизонт відомих програм і моделей зреалізування осіб, груп, організацій, етносів, націй, соціумів. Ця метапарадигма є амбівалентною за означенням, оскільки відслідковує та вербалізує багатство власних різноспрямованих тенденцій, що свідчать про її високий розвитковий потенціал, гомеостатичну здатність та конструктивну креативність. У її ключових пунктах наявні постнекласичні інтенції філософування (децентрація, фрагментарність, невизначеність, мінливість, контекстуальність). У ній знаходять об'єктивацію методологічний інструментарій.

А.В. Фурман підкреслює про те, що вітакультурна метапарадигма своєю рефлексивно-миследіяльною позицією створює прецедент виклику, який адресується не стільки науці від соціальних реалій сучасного багатопроблемного життя, скільки постмодерністськи зорієнтованій соціогуманітарній думці з боку онтологом і парадигмальних конструкцій філософської методології. Відбувається накладання невизначеностей, котрі генеруються як пропонованою А.В. Фурманом метапарадигмою, так і сучасним постмодерном. У її рамках різнобічно аргументована ідея професійного методологування, що переосмислює досвід системно-миследіяльної методології і створює підґрунтя для постання нового методологічного напрямку постнекласичної орієнтації. А.В. Фурман та його послідовники виявили принципи, умови, засоби, рівні, критерії та схематизми самоорганізації кожним дослідником сфери соціального забезпечення власного проблемно-модульного миследіяння та рефлексивної методологічної роботи у даному напрямку соціогуманітаристики.

3.2. Парадигмальне практикування у системі соціального забезпечення України в контексті соціального управління

Як вже зазначалося, однією із основоположних соціальних інституцій, що забезпечують стабільне існування сучасного суспільства, його впорядкування і організацію за допомогою систематичної регулюючої дії, а також вдосконалення і розвиток, є соцзабезпечення. Виникнення та інституціалізація соціальної сфери зумовлене системною природою суспільного побутування, різноманіттям його елементів, активністю соціальних суб'єктів, відмінністю і суперечністю їх інтересів. Одночасно соціальне управління в системі соціального забезпечення – це і форма суспільно-історичної практики, що є цілеспрямованими, усвідомленими діями соціальних суб'єктів в межах цього інституту, і система органів, установ, організацій, що забезпечують діяльність соціальної сфери країни. Постійне удосконалення системи управління суспільством на основі пізнаних соціальних закономірностей – необхідна передумова прогресивного розвитку суспільних відносин, якнайповнішого використання ресурсів на користь всього українського суспільства. В даний час роль керування як окремими сегментами соціогуманітарної сфери, так і суспільством загалом об'єктивно зростає, що зумовлює підвищений інтерес до проблем соціального управління, соціального забезпечення і соціального захисту загалом.

Процес формування і еволюції соціально-філософських парадигм управління в системі соціального забезпечення перебуває у нерозривному зв'язку з історичною логікою техногенної цивілізації і розвитком теорій, що її відображають. З одного боку, це конкретно-наукові дослідження, що більшою мірою відображають насущні практичні потреби, з іншого – «схоплюючі» соціальну реальність загалом соціально-гуманітарні парадигми і

цілєзорієнтовані філософсько-світоглядні ідеї. При дослідженні соціального управління слід систематично і послідовно варто прослідкувати зв'язок між соціально-філософськими ідеями техногенної цивілізації – індустріальної та інформаційної, парадигмами соціальної модернізації і соціального управління – класичної, некласичної і постнекласичної в їх об'єктивній динаміці. Швидкозмінна соціальна реальність, зміна фаз техногенної цивілізації з властивими їй способами соціального спрчинення, практика модернізації суспільства зумовили розвиток парадигм соціального забезпечення.

Теоретичні передумови виникнення теорії соціального забезпечення закладені у працях філософів стародавнього світу, що торкаються перш за все соціально-політичних аспектів цього напрямку. Від Античності до Нового часу і епохи Просвіти рефлексія забезпечення громадян не виходило за рамки політики та економіки; а сфера соціального управління редукувалася до політичної, що було зумовлене ототожненням держави і суспільства. Соціальне забезпечене не було предметом самостійного дослідження, оскільки не виділялося як спеціалізований елемент соціальної системи і особливого роду людської діяльності.

Відособлення соціального забезпечення в соціогуманітарній сфері відбулося лише на початку минулого століття під безпосередньою дією об'єктивних обставин. Становлення індустріальної цивілізації викликало ускладнення завдань керування суспільством, що значно трансформувало зміну об'єкта соціального забезпечення, його зовнішнього оточення, мети і методів управління. Воно починає виділятися в самостійну сферу професійної діяльності і разом з тим постає особливим об'єктом дослідження саме в індустріальному суспільстві, коли відбувається розподіл між володінням власністю і безпосереднім управлінням виробництвом.

У першій половині ХХ століття у суспільствознавстві одержали розвиток чотири помітні школи управлінської думки в соціальній сфері. Вони мали істотний внесок у розвиток сучасної теорії і практики соціального забезпечення

і управління соціальною сферою. Це – школа «наукового управління» і «адміністративна» школа, складові класичної парадигми соціального управління; школа «людських відносин» і «поведінкових наук», або бігевіористська школа, складові некласичної парадигми соціального забезпечення.

Класична парадигма управління в соціальній сфері одержала вирішального впливу класичної парадигми соціальної модернізації, для якої характерне утвердження індустріального «генотипу» західного суспільства як еталона суспільного розвитку, наявність універсальних передумов переходу до суспільства модерна як інтегральної характеристики індустріального суспільства, економічний детермінізм, що припускає редукцію суспільного прогресу до сукупності валових макроекономічних індексів, лінійність і стадіальність модернізаційного процесу, каузалізм і панування зовнішнього спричинення. Це зумовило її спільність з класичною парадигмою соціального управління з її раціоналізацією і стандартизацією управлінського процесу, механіцизмом, редукцією соціальних закономірностей до закономірностей розвитку індустрії, максимізацією економічної ефективності, прагненням до максимальної об'єктивізації процесу соціального забезпечення.

У цих рамкових межах визначалася і роль соціального забезпечення у процесі модернізації. Головним інституційним завданням залишалася організація індустрії як приводного ременя модернізаційних процесів, концентрація ресурсів для ключових сфер і галузей економіки – генераторів економічного зростання і соціального прогресу, оскільки соціальний розвиток на той час пов'язувався виключно із розвитком матеріально-економічної сфери суспільства, а критерієм ефективності соціального забезпечення проголошувалися макроекономічні показники, що було зумовлене пануванням в соціальній сфері індустріальної парадигми, яка проголошувала єдиноспрямовані причинно-наслідкові взаємозв'язки між індустрією і функціонуванням суспільства загалом.

Як наслідок, класична парадигма соціального забезпечення сформувалась переважно на прикладному рівні під впливом пануючої в індустріальному суспільстві ідеї індустріалізму і позитивістській соціології, ідеалом якої була класична природничонаукова картина світу. Об'єктом спочатку представлялася лише індустрія, оскільки вважалось, що індустріальна система продуктивних сил безпосередньо спричинює розвиток всіх соціогуманітарних напрямків і саме управління нею зумовлює закони і логіку керування суспільством. Завдання безперебійного функціонування масового конвеєрного виробництва – ідеалу організації індустріальної системи, досягалась завдяки всебічному вживанню наукової організації праці, яка мала формальний характер і зводилась до раціоналізації, стандартизації і постійної калькуляції макродинамічних показників, що характеризують стан системи. Згодом наукові принципи організації і управління соціального забезпечення стали застосовуватися до всіх сфер людської діяльності, але механіцизм і об'єктивізм збереглися. Таким чином, особливості і зміст індустріальної парадигми соціальної сфери людського суспільства зумовили панування технологічного детермінізму в класичній парадигмі соціального забезпечення. Не дивлячись на очевидні ознаки ідеалізації управлінського процесу, дана парадигма мала важливу роль, дозволивши глибше підійти до розуміння специфіки самої управлінської діяльності, рефлексуючи її як специфічний соціально-філософський і конкретно-науковий об'єкт.

Некласична парадигма соціального забезпечення, розвиваючи ідеї класичної парадигми, в той же час стала реакцією на її недоліки. Вона зробила предметом свого дослідження саме те, що залишалось поза увагою попередників. Так, школа «людських відносин» акцентувала неформальні, соціально-психологічні аспекти допомоги нужденним. Соціальне забезпечення в рамках даної школи трактувалось як регулювання і гармонізація соціальної структури, формування особливого групового клімату й індивідуальної мотивації на основі міжособистісних взаємовідносин для підвищення

ефективності соціальної сфери. У свою чергу, бігевіористська школа зацентровувалася на психологічних мотивах поведінки індивідів, на застосування науки про людську поведінку до формування і управління організаційною структурою суспільства і його елементами, щоб кожний індивід міг повністю реалізувати свій потенціал.

У результаті об'єктом управління в некласичній парадигмі соціального забезпечення постала система, що містить взаємодіючі між собою формальну і неформальну структури організації, а метою управління стало підвищення ефективності не за рахунок жорсткої калькуляції прибутку і витрат, про що висновувала система наукової організації праці Тейлора, а за рахунок гармонізації діяльності різних за статусом соціальних груп і їх представників на основі соціально-психологічних чинників. Таким чином, до числа детермінант соціального управління додалися соціально-психологічні і ціннісні, що означили зміну панівного методу в парадигмі соціального забезпечення. Технологічний детермінізм був витиснений психологічним детермінізмом.

Зміна механізму детермінації відповідає логіці парадигми соціальної модернізації. Економічний редуціонізм, спрощення картини світобачення і розвитку та негативні практичні наслідки першого досвіду модернізації привели до краху стратегії «наздоганяючої» модернізації в третій чверті ХХ століття. Пошук альтернатив класичній парадигмі стимулював перебудову її методології. Дослідники модернізації перенесли акцент на вивчення її специфіки. У конкретних країнах, ввели опосередковуючі ланки соціальної детермінації (психологічні, соціокультурні та ін.), зробили об'єктом дослідження сучасне суспільство загалом. Некласична парадигма соціальної модернізації розглядала модернізаційний процес виходячи не тільки з критеріїв економічного зростання і технічного прогресу, але й зміни політичного устрою і соціальної структури, панівних духовних цінностей.

Таким чином, відомі некласичні парадигми поєднує відмова від універсалізму і одновимірного каузалізму, властивого більш раннім теоріям, під

впливом еволюції ідеї техногенної цивілізації. Економічні методи витісняються соціально-груповим і морально-етичним регулюванням. Основною метою соціального забезпечення в процесі модернізації соціальної сфери суспільства стає не пристосування традиційного суспільства з метою забезпечення функціонування сучасних інститутів, головно конвеєрної індустрії, а забезпечення синхронного розвитку всієї соціокультурної сфери за допомогою систематичної регулюючої дії на соціум та його структурні елементи.

У останній чверті XX століття техногенна цивілізація вступила в наступний етап розвитку, що характеризується зміною місця і ролі фундаментального теоретичного знання і наукової інформації як центральної детермінанти, навкруги якої шикується якісно нова економічна і інституційна структура суспільства. Зміна форми рефлексії техногенної цивілізації на рівні філософської ідеї (заміна ідеї індустріалізму ідеєю інформаційної цивілізації) спричинила за собою закономірну зміну парадигми соціальної сфери.

Постнекласична соціальна парадигма переносить акцент з економічних досягнень на самовираження особистості, вільний розвиток кожної людини на основі її свідомого вибору, оскільки в інформаційному суспільстві зростає роль інформації і знань, що стимулює рефлексію суб'єкта, формування його потреб в творчості і самореалізації. Активний соціальний суб'єкт, котрий рефлексує, поєднуючи у собі об'єкт і суб'єкт управління, сам ставить собі цілі і добивається їх досягнення, ухвалює рішення і діє відповідно до власних переконань на основі усвідомлення загальної мети соціального розвитку і причетності до національної соціокультури. Так рефлексія стає визначальною детермінантою суспільного практикування, за допомогою якої відбувається передача частини функцій безпосередньо об'єктові соціального впливу, що створює можливості для самопомоги. Соціум і його елементи вже не розглядаються як пасивний об'єкт. Ця парадигма убачає сутність соціального забезпечення в створенні умов для всебічного розвитку соціальних суб'єктів і корекції стихійних універсальних процесів самоорганізації в суспільстві.

Становлення ідеї інформаційної цивілізації викликало також закономірну перебудову модернізаційних теорій. Як наслідок, метою модернізаційних зусиль стало інформаційне суспільство, а процес модернізації змінився постмодернізацією. Це знайшло своє віддзеркалення на теоретичному і практичному рівнях. Сформувалася парадигма постмодернізації, заснована на релятивізмі, саморефлексії і приматі самосвідомості особистості, синергії традицій та інновацій, багатолінійному розвитку суспільств. Ця парадигма має багато загального з постнекласичною парадигмою соціальної сфери, одними з характеристик якої є поліваріантність стратегій соціального розвитку і неоднозначність майбутнього, перенесення акценту з соціоекономічної ефективності і функціоналізму на естетичні і людські чинники, перш за все, всебічного самовираження особистості. Їх загальні елементи зумовлені еволюцією основоположної ідеї техногенної цивілізації, що демонструє себе в послідовно змінюючих один одну індустріальній та інформаційній парадигмах соціокультури.

Вирішальну роль в процесі постмодернізації суспільства відіграють активні соціальні спільноти, які згуртовані свідомістю своєї соціокультурної ідентичності. Політична еліта вже не розглядається як рушійна сила перетворень, поступаючись місцем соціальній творчості мас. Отже, однією з центральних задач соціальної сфери в процесі постмодернізації постає субординація інтересів не тільки окремих індивідів, але й різного роду самоврядних співтовариств, поєднаних спільністю інтересів. Ускладнення функцій соціального забезпечення в постмодернізаційному процесі пов'язано також з необхідністю урегулювання взаємостосунків різноманітних культур і цивілізацій в рамкових межах глобалізації взаємостосунків на світовій арені, які повинні мати взаємовигідний характер.

Дослідження еволюції парадигм соціального забезпечення показує, що логіка її розвитку полягає в русі від емпірії до теорії, в розширенні предмету дослідження за рахунок залучення методів і результатів різних соціальних наук.

Так, парадигма виникла унаслідок спроби вирішення прикладних завдань і задач і завдань. Конгломератом розрізнених конкретно-наукових ідей вона залишалася аж до появи теорії Макса Вебера. Саме завдяки йому вона набула статусу цілісної парадигми, внаслідок того, що він вперше застосував до аналізу процесу соціального захисту метод соціально-філософського рівня узагальнення – метод «ідеального типу». Виникнувши в ході аналізу проблем наукової організації праці за умов фабричного виробництва, різні теорії в рамкових межах єдиної парадигми соціального захисту зробили предметом свого дослідження допомогу як інтегральну сферу, яка поєднує економічну, соціальну, політичну і духовну сфери. Глобалізація сучасного світоустрою ще більше розширює об'єкт соціального забезпечення, вимагаючи координації зусиль в масштабах світової спільноти.

Таким чином, основні закономірності еволюції парадигм в системі соціального забезпечення полягають в наступному:

- а) рух від емпіричних досліджень до загальносоціологічних і соціально-філософських теоретичних узагальнень;
- б) розширення об'єкта впливу від індустріальної системи до суспільства загалом;
- в) перехід від екзогенного керівництва до самоорганізації і самоврядування;
- г) доповнення абстрактного об'єктивізму активністю суб'єкта, котрий рефлексує за умов пост модернізації сучасного соціуму.

Парадигма соціальної модернізації під впливом об'єктивних обставин виникла лише в середині ХХ століття – на півстоліття пізніше за парадигму соціального управління. Проте, спираючись на класичну соціологію, перші теорії соціальної модернізації залишалися в межах соціально-гуманітарного пізнання кінця ХІХ століття. Крім того, парадигми соціального управління і модернізації є інваріантами ідеї і парадигми індустріалізму і спираються на сукупність тотожних регулятивів, норм, ідеалів суспільствознавства, що й

визначає їхні загальні риси. В результаті обидві парадигми пройшли одні й ж етапи розвитку, повторюючи логіку, зумовлену соціальною реальністю, розвитком ідеї техногенної цивілізації і практичною верифікацією її результатів.

У модернізаційному процесі інститут соціального забезпечення виконує наступні функції: 1) цілепокладання – розвитку суспільства у напрямку до індустріального, а згодом – інформаційного «генотипу»; 2) інтеграції – формування соціального суб'єкта модернізації – національної політичної еліти, що рефлексує над своєю практикою соціального суб'єкта; 3) пропаганди – створення ідеології модернізації, розповсюдження цінностей «модерніті» (прихильності до раціоналізму і науковому пізнанню, прагнення до комфорту і добробуту, досяжної мотивації соціальної активності), які потім змінюються цінностями постмодернізму; 4) адаптації – формування правових і політичних передумов екзогенної модернізації (в класичній парадигмі) і ендогенної (в парадигмі постмодернізації); 5) гомеостазису – забезпечення динамічної рівноваги соціальної системи в процесі модернізації.

Висновки до розділу 3

Масштаби світового науково-технічного прогресу, швидкість соціально-економічних і вітакультурних інновацій зумовлюють необхідність кардинальної зміни принципів, функцій, форм, методів і засобів життєдайного управління сучасною українською системою соціального забезпечення і соціокультурною сферою загалом. Постмодернізація як об'єктивна тенденція еволюції техногенної цивілізації є імперативом розвитку і для України, що переживає період важких системних реформ. Проте наразі у практиці переважає застаріла класична стратегія «наздоганяючого» розвитку, що копіює логіку індустріального «генотипу», яка неадекватна сучасним реаліям.

У нас на початку XXI століття соціальне забезпечення має за об'єкт суспільство перехідного типу, що опинилося перед вибором нових цілей розвитку. За цих умов першочерговим завданням постає підвищення ефективності системи соціального забезпечення. Його основним суб'єктом в українському суспільстві залишається держава. За умов накладення різних фаз техногенної цивілізації в процесі сучасної модернізації вирішальна роль держави, без активної участі якої неможливе збереження України як єдиної і незалежної держави, має зберегтися, але зміст державної політики при цьому має бути істотно зміненим. Від лавірування за умов поточної кон'юнктури світових сировинних ринків державна влада повинна перейти до розробки довгострокової, на декілька десятиріч і більше, стратегії розвитку держави, створити передумови для переходу до постмодернізації на основі усвідомлення ролі національної культури і місця України у світовому процесі. Імперативом держави повинне постати не скорочення чисельності населення в результаті алогічної, насильної вестернізації, а залучення більшості самодіяльного, соціально активного населення в процес соціальної модернізації.

Для досягнення цієї мети необхідно розвивати громадянське суспільство, додати державі правового характеру, виховувати соціальну і політичну культуру та правову свідомість громадян, що є найважливішою умовою для контролю суспільства над державною бюрократією. Проте відсутність цивільного суспільства в нашій країні є головною перешкодою на шляху соціальних реформ. Формування інститутів громадянського суспільства припускає здійснення перетворень у всіх соціальних сферах, становлення громадянського типу особистості, формування громадянської культури і правової держави, багатокладної економіки з рівністю всіх форм власності, високорозвинутої і диференційованої політичної системи, належного менталітету і психології самоврядування. Це необхідна умова успішності реформ, переходу до постмодернізації і реформування системи соціального забезпечення за новим типом.

Інститут соціального забезпечення в сучасній Україні повинен відповідати вимогам постнекласичної парадигми соціального забезпечення, що є необхідною умовою для постмодернізації. Перш за все, необхідно забезпечити гуманізацію соціальної сфери. В інформаційному суспільстві стратегічним завданням постає збереження людського потенціалу, підтримка освіти і охорона здоров'я.

Інтеракціонізм соціальних суб'єктів є основою парадигми постмодернізації. Як наслідок, згода і консенсус основних учасників суспільної взаємодії – необхідні компоненти дієвої суспільної інтеграції як однієї з функцій соціального забезпечення в модернізаційному процесі. Сучасне переважання владних державних функцій над здатністю суспільства до самоорганізації – це прояв обмеженості свідомості еліт, які провадять європейські стандарти соцзахисту. Прямим завданням соціокультурної сфери сьогодні постає стимулювання процесів соціальної самоорганізації і самоврядування, цивільної ініціативи, усунення адміністративних, бюрократичних, фінансових, організаційних перешкод інноваціям всіх видів в соціальній сфері і соціальному забезпеченні.

ВИСНОВКИ

1. Актуальність проблем, що накопичені на сьогоднішній день стосовно сутності, структури, особливостей організації підготовки та фахового практикування спеціалістів сфери соціального забезпечення, висуває першочерговим завданням формування системного процесу поєднання традиційної методології з новими інноваційними підходами, що стає неможливим без застосування парадигмального підходу. Сфера теоретичного та практичного застосування поняття «парадигма» постійно привертає увагу дослідників, оскільки, по-перше, не втрачається його традиційне значення для методології наукових досліджень як опису специфічної наукової діяльності для науки, що акумулює існуючі традиції вирішення проблем, по-друге, для інтеграції методологічних систем як сукупності теоретичних та методологічних передумов, котрі визначають конкретне наукове дослідження на певному етапі наукової діяльності, і, по-третє, розкриваються перспективи методології парадигмальних досліджень щодо їх багаторівневості, взаємодоповнення, поєднання традиційних парадигмально-дослідницьких стратегій методологування та інноваційних, тобто тих, контури яких наявні потенційно або тенденційно (за А.В. Фурманом).

2. Парадигма – це домінуюча система ідей і теорій, норм, методів і критеріїв дослідницької діяльності, котра дозволяє вченим, а з їх допомогою, головню через інститути науки і культури всьому суспільству, отримати певне бачення світу і місце в ньому людини. Виникнення методологічної концепції парадигми описує перехід пізнавальної діяльності від класичної науки до не-класичної й до некласичного типу наукової раціональності.

3. Концепція парадигми Томаса Куна розділяє історію науки на два великих періоди – нормальної науки та наукової революції. Нормальна наука характеризує стадію розвитку раціонального знання, на якій в основному

відбувається накопичення і систематизація знань у рамках панівної парадигми і подальша розробка у її форматі теорії задля здолання деяких залишкових непорозумінь і поліпшення розв'язку проблем, які раніше були актуалізовані лише поверхово. Наукова революція – це некумулятивні епізоди розвитку науки, коли в результаті кризи стара парадигма замінюється повністю або частково новою. Розпочинається це з кризи панівної парадигми, тобто тоді, коли наукові факти не можуть бути пояснені за допомогою загальноприйнятих теорій. Так, власне, починається перехід до кризового стану, до періоду екстраординарної науки. У будь-якому разі ядро наукової революції становить «відмова наукового співтовариства від тієї чи іншої освяченої віками наукової теорії на користь іншої теорії, несумісною з попередньою».

4. Карл Поппер обґрунтував нормативи наукового мислення, за якими теорії перевіряються на істинність емпірично, включаючи центральну ланку – етап висунення теоретичних, вирішальних гіпотез. До набору вказаних нормативів належать: а) логіко-методологічна процедура виведення із теорій як дедуктивних конструкцій наслідків, що перевіряються досвідним шляхом (формулювання гіпотез); б) пізнавальні акти розмежування і взаємоузгодження у рамках проблеми і процедури операціоналізації змінних мінімум двох рівнів функціонування наукових гіпотез: загальних та окремих; в) виконання принципу фальсифікаційності, а саме зреалізування умов принципової можливості для будь-якої гіпотези, яка претендує на науковий статус; г) перехід до дотримання умов принципу асиметрії у ситуації, коли не вдається підтвердити істинність гіпотез на основі дослідних даних; д) здійснення вченим нової проблематизації у результаті проведеного дослідження, що спричинено зміною простору проблемних змістовлень у його свідомості; е) світ фізичних явищ та світ об'єктивних змістовлень мислення взаємодіють у процесі інтеракції лише через світ різнопланових психічних станів свідомості; ж) наука і науковий прогрес за Поппером «існують унаслідок не окремих зусиль, але

вільної мисленнєвої конкуренції. Наука потребує все більшої конкуренції між гіпотезами і все більш точними перевірками.

5. Науково-дослідницька програма, за Імре Лакатошем, – це одиниця наукового знання; сукупність і послідовність теорій, пов'язаних із безперервно оновленими основами, спільністю основоположних ідей і принципів. Наукова програма – основна одиниця розвитку наукового знання. У всіх програмах є «жорстке ядро». Це сукупність тверджень (гіпотез), які становлять сутність науково-дослідницької програми. «Жорстке («тверде») ядро» називається так, тому що становить основу науково-дослідної програми і не може бути змінено. За згодою учасників досліджень, гіпотези «жорсткого ядра» визнаються неспростовними. Навпаки, це «ядро» має бути захищене від можливих контраргументів, для чого вводиться такий елемент, як «захисний пояс» – набір допоміжних гіпотез. «Захисний пояс» повинен витримати головний удар з боку будь-яких перевірок, пристосовуючись до нових контраргументів. Позитивна евристика складається з припущень, спрямованих на розвиток «заперечних варіантів» дослідницької програми, на уточнення і модифікацію «захисного пояса», на поліпшення спростовуваних наслідків для більш ефективної захисту «ядра».

6. Критерієм ефективності системи соціального забезпечення в новітньому інформаційному суспільстві не може бути локальна ефективність без оцінки глобальних наслідків. Необхідний комплексний критерій, що охопить всі суспільні сфери, що враховує загальносвітові тенденції розвитку і роль нашої держави на світовій арені. Соціальне забезпечення засноване на згоді, співпраці, синтезі історичних духовних цінностей нашого народу і сучасних імперативів розвитку, що трансформує людину з пасивного виконавця владних інструкцій в дійсний суб'єкт соціального впливу, який відповідальний за свій вибір не тільки перед собою, але й перед майбутніми поколіннями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексеев Н.Г. Культурное значение методологии / Н.Г. Алексеев // Вопросы методологии. – 1997. – №3–4. – С. 64–72.
2. Анисимов О.С. Методология: функция, сущность, становление (динамика и связь времен) / О.С. Анисимов. – М.: ЛМА, 1996. – 380 с.
3. Бабайцев А.Ю. СМД-методология / А.Ю. Бабайцев // Новейший философский словарь / сост. и гл. научн. ред. А.А. Грицанов. – [3-е изд., исправл.]. – Мн.: Книжный Дом, 2003. – С. 923–926.
4. Балл Г. До обґрунтування раціогуманістичного підходу у психології / Георгій Балл // Психологія і суспільство. – 2004. – №4. – С. 60–74.
5. Балл Г. Інтегративно-особистісний підхід у психології: впорядкування головних понять / Георгій Балл // Психологія і суспільство. – 2009. – №4. – С. 25–53.
6. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / Питер Бергер, Томас Лукман; пер. с англ. Е. Руткевич. – М.: Медиум, 1995. – 323 с.
7. Василюк Ф.Е. Методологический анализ в психологии / Фёдор Ефимович Василюк. – М.: МГППУ; Смысл, 2003. – 240 с.
8. Выготский Л.С. Психология / Лев Семёнович Выготский. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2002. – 1008 с.
9. Гегель Г. Энциклопедия философских наук / Георг Вильгельм Фридрих Гегель. – Том 1: Наука логики. – М.: Мысль, 1975. – 452 с.
10. Гегель Г. Энциклопедия философских наук / Георг Вильгельм Фридрих Гегель. – Том 3: Философия духа. – М.: Мысль, 1977. – 471 с.
11. Гроф С. Структура наукових революцій / Станіслав Гроф // Психологія і суспільство. – 2010. – №2. – С. 105–112.

12. Гуменюк О. Методологічна модель інноваційно-психологічного клімату / Оксана Гуменюк // Психологія і суспільство. – 2005. – №4. – С. 70–83.
13. Гуменюк О. Методологія пізнання освітнього вчинку в контексті інноваційно-психологічного клімату / Оксана Гуменюк // Психологія і суспільство. – 2012. – №1. – С. 47–81.
14. Гуменюк О.Є. Психологія впливу: [монографія] / Оксана Євстахіївна Гуменюк. – Тернопіль: Економічна думка, 2003. – 304 с.
15. Гусельцева М.С., Асмолов А.Г. Парадигмы развития в психологии / Марина Сергеевна Гусельцева, Александр Григорьевич Асмолов // Мир психологии. – 2007. – №2(50). – С. 18–31.
16. Гусельцева М.С. Методологические кризисы и типы рациональности в психологии / Марина Сергеевна Гусельцева // Вопросы психологии. – 2006. – №1. – С. 3–15.
17. Дильтей В. Описательная психология / Вильгельм Дильтей; пер. с нем. Е.Д. Зайцевой / под ред. Г.Г. Шпета: второе издание. – СПб.: Алетейя, 1996. – 160 с.
18. Дубровский В.Я. О методе разработки схемы научной концепции и её генезиса: к постановке проблемы / В.Я. Дубровский // Вопросы методологии. – 1995. – №1–2. – С. 56–73.
19. Жариков Е.С. Методологический анализ возможностей оптимизации научного творчества / Евгений Семёнович Жариков. – К.: Мин. гражд. авиации СССР, 1968. – 170 с.
20. Зинченко А.П. Понятие об исследованиях в мыследеятельности / Александр Прокопьевич Зинченко // Вопросы методологии. – 1994. – №1–2. – С. 41–46.
21. Історія філософії: [підручник] / за ред. В.І. Ярошовця. – К.: Вид-поліграф. центр “Київський університет”, 2010. – 927 с.
22. Історія філософії: [словник] / за заг. ред. д.ф.н., проф. В.І. Ярошовця. – [2-е вид., перероб.]. – К.: Знання України, 2012. – 1087 с.

23. Казмиренко В.П. Соціальна психологія організацій: [монографія] / Вячеслав Петрович Казмиренко. – К.: МЗУУП, 1993. – 384 с.
24. Кант І. Критика практичного розуму / Іммануїл Кант; пер. з нім. – К.: Юніверс, 2001. – 324 с.
25. Кант І. Критика чистого розуму/ Іммануїл Кант; пер. з нім. та прим. І. Бурковського. – К.: Юніверс, 2000. – 504 с.
26. Кемеров В.Е. Классическое, неклассическое, постклассическое / Вячеслав Евгеньевич Кемеров // Социальная философия: [словарь.] – М.: Акад. Проект, 2003. – С. 196–205.
27. Ковалёв Г.А. Три парадигмы в психологии – три стратегии психологического воздействия / Георгий А. Ковалёв // Вопросы психологии. – 1987. – № 3. – С. 41–49.
28. Копылов Г. Методология и методологизация в контексте времени / Геннадий Копылов // Кентавр. – 1992. – № 1. – Вып. 5. – С. 6–11.
29. Копилов Г. Про природу “наукових революцій” / Геннадій Копилов // Психологія і суспільство. – 2010. – №2. – С. 113–127.
30. Корнилова Т.В. Методологические основы психологии / Татьяна Васильевна Корнилова, Сергей Дмитриевич Смирнов. – СПб.: Питер, 2006. – 320 с. ; ил. – (Серия “Учебное пособие”).
31. Кримський С.Б. Наукове проектування / Сергій Борисович Кримський // Пульсар. – 1998. – №1. – С. 49–54.
32. Кубаєвський М. Роль універсалій у процесі методологування / Микола Кубаєвський // Психологія і суспільство. – 2010. – №3. – С. 115–123.
33. Кубаєвський М., Фурман А.В. Методологування як засіб розуміння смислу / Микола Кубаєвський, Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2010. – №4. – С. 47–57.
34. Кун Т. Структура научных революций / Томас Кун ; пер. с англ. / сост. В. Ю. Кузнецов. – М. : ООО “Изд-во АСТ”, 2002. – 608 с.

35. Лакатош І. Методологія наукових дослідницьких програм / Імре Лакатош // Психологія і суспільство. – 2007. – №4. – С. 11–29.
36. Лакатос І. Фальсифікація і методологія науково-дослідницьких програм / Імре Локатос. – М.: Медиум, 1995. – 184 с.
37. Лекторский В.А., Швырёв В.С. Методологический анализ науки (типы и уровни) / Владислав Александрович Лекторский, Владимир Сергеевич Швырев // Философия, методология, наука: сб. трудов. – М., 1972. – С. 7–43.
38. Лосев О. Історія естетичних учень: внутрішня методологія курсу / Олексій Лосев // Психологія і суспільство. – 2010. – №4. – С. 148–162.
39. Луковенко Ю.В. Дисципліна ума / Юрий Виленович Луковенко // Вопросы методологии. – 1994. – №3–4. – С. 156–158.
40. Малічовська М. Застосування парадигмальних моделей у соціальному захисті / Марія Малічовська // Психологія і суспільство : спецвипуск «Наукові праці молодих учених». – 2017. – С. 87-89.
41. Марача В. Методологическое пространство построения подходов и интерпретации схемы деятельности / Вячеслав Марача// Тезисы к 5-й ежегодной конференции по схематизации. – Москва, 2 июня 2011 г. – Режим доступа к статье: <http://www.fondgp.ru/lib/conferences/4/notes/8>
42. Марача В. Структура и развитие науки с точки зрения методологического институционализма / Вячеслав Марача // Кентавр. – 2004. – №33. – С. 45–63.
43. Маслоу А. Психология бытия / Абрахам Маслоу ; пер. с англ. О. О. Чистякова ; отв. ред. С. Н. Иващенко. – М. : “Рефл-бук”, К. : “Ваклер”, 1997. – 304 с. – (Серия “Актуальная психология”).
44. Мединська Ю. Вітакультурна парадигма і постмодернізм / Юлія Мединська // Психологія і суспільство. – 2006. – № 1. – С. 47–52.
45. Методологические проблемы взаимодействия общественных, естественных и технических наук: сб. трудов. – М.: Наука, 1981. – 326 с.

46. Мейтув П., Буторин В. Схематизация в методологической работе / П. Мейтув, В. Буторин // Кентавр. – 1994. – №1. – С. 9–17.
47. Менегетти А. Система и личность / Антонио Менегетти; пер. с. итал. – [изд. 2-е.]. – М.: ННБФ “Онтопсихология”, 2003. – 328 с.
48. Микешина Л.А. Философия науки: Современная эпистемология. Научное знание в динамике культуры. Методология научного исследования: [уч. пос.] / Л.А. Микешина. – М.: Прогресс-Традиция: МПСИ: Флинта, 2005. – 464 с.
49. Модульно-розвивальна система як соціокультурна організація // Психологія і суспільство : [спецвипуск]. – 2002. – № 3-4. – 292 с.
50. Можейко М.А. Онтология / М.А. Можейко // Новейший философский словарь / сост. и. гл. науч. ред. А.А. Грицанов. – [3-е изд., исправл.]. – Мн.: Книжный Дом, 2003. – С. 712–714.
51. Морріс Б. Рационально-емоційна парадигма в організаціях / Беррі Морріс // Психологія і суспільство. – 2003. – №2. – С. 66–78.
52. Молокова О.В. Особенности социального конструктивизма как современной формы рациональности / О.В. Молокова // Грани. – 2012. – №6 (86). – С. 53–57.
53. Морщакова О. Проблема істинності в соціогуманітарному знанні / Олена Морщакова // Психологія і суспільство. – 2010. – №1. – С. 87–93.
54. Морщакова О. Культура соціогуманітарного пізнання у ситуації постмодерну / Олена Морщакова // Психологія і суспільство. – 2010. – №2. – С. 133–139.
55. Москалець В. Духовні горизонти особистості: потенціал вершинної аналітики / Віктор Москалець // Психологія і суспільство. – 2011. – №1. – С. 73–84.
56. М’ясоїд П. Метатеоретичний аналіз у психології / Петро М’ясоїд // Психологія і суспільство. – 2009. – №4. – С. 54–82.

57. М'ясоїд П.А. Курс загальної психології: підруч.; у 2 т. / Петро Андрійович М'ясоїд. – К.: Алерта, 2011. – Т.1. – 496 с.
58. М'ясоїд П. Наука і практика у роботі психолога / Петро М'ясоїд // Психологія і суспільство. – 2004. – №3. – С. 5–74.
59. Мясоед П.А. Психология в аспекте типов научной рациональности / Петр Андреевич Мясоед // Вопросы психологии. – 2004. – №6. – С. 3–18.
60. Надвинична Т. Розвиток наукових шкіл як суспільна проблема / Тетяна Надвинична // Психологія і суспільство. – 2003. – №3. – С. 114–122.
61. Огурцов А.П. Парадигма // Философский энциклопедический словарь. – М. Сов. энциклопедия, 1983. – Режим доступа к статье: <http://dic.academic.ru>.
62. Основи психології: підр. / за заг. ред. О.В. Киричука, В.А. Роменця. – [2-е вид., стереотип.]. – К.: Либідь, 1996. – 632 с.
63. Петровский А.В. Категориальная система психологии / А.В. Петровский, В.А. Петровский // Вопросы психологии. – 2000. – № 5. – С. 3–17.
64. Петровский А.В. Теоретическая психология: уч. пос. [для студ. психол. фак. высш. учеб. заведений] / Артур Владимирович Петровский, Михаил Григорьевич Ярошевский. – М.: Изд. центр “Академия”, 2001. – 496 с.
65. Плотников В.И. Типологический подход // Социальная философия: словарь. – М.: Акад. проект, 2003. – С. 464–471.
66. Подшивалкина В.И. Социальные технологии: проблемы методологии и практики : [монография] / Валентина Ивановна Подшивалкина. – Кишинёв: Центр. типогр. , 1997. – 352 с.
67. Попов С. Организационно-деятельностные игры: мышление в зоне риска / С. Попов. – М., 1993. – 47 с.
68. Поппер К. Логика и рост научного знания / Карл Поппер. – М.: Прогресс, 1983. – 392 с.
69. Предмет и метод психологии : антология / под ред. Е.Б. Старовойтенко. – М. : Акад. проект : Гаудеамус, 2005. – 512 с. – (“Gaudeamus”).

70. Психологія вчинку: Шляхами творчості В.А. Роменця: зб. ст. / упоряд. П.А. М'ясоїд; відп. ред. А.В. Фурман. – К.: Либідь, 2012. – 296 с.
71. Рибалка В.В. Методологічні питання наукової психології (Досвід особистісно центрованої систематизації категоріально-поняттєвого апарату) : навч.-метод. посіб. / Валентин Васильович Рибалка. – К. : Ніка-Центр, 2003. – 204 с.
72. Рикёр П. Конфликт интерпретаций : Очерки о герменевтике / Поль Рикёр. – М. : Медиум, 1995. – 416 с.
73. Роджерс К.Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека / Карл Роджерс ; пер. с англ. [общ. ред. и предисл. Исениной Е.И.]. – М. : изд. группа “Прогресс”, “Универс”, 1994. – 480 с.
74. Розин В.М. Изучение и конструирование мышления в рамках гуманитарной парадигмы (IV методологическая программа) / Вадим Маркович Розин // Вопросы методологии. – 1997. – № 1–2. – С. 15–38.
75. Розин В.М. Типы и дискурсы научного мышления: [монография] / Вадим Маркович Розин. – [изд. 2-е.]. – М.: Эдиториал УРСС, 2004. – 248 с.
76. Роменець В.А. Історія психології ХХ століття: навч. посіб. / В.А. Роменець, І.П. Маноха. – К.: Либідь, 1998. – 992 с.
77. Самойлов О. Діалогіка трансцендентального прогнозу / Олександр Самойлов // Психологія і суспільство. – 2006. – № 2. – С. 93–110.
78. Система сучасних методологій: [хрестоматія у 4-х томах] / упоряд., відп. ред., перекл. А.В. Фурман. – Тернопіль: ТНЕУ, 2015. – Т. 2. – 344 с.
79. Слободчиков В.И. Основы психологической антропологии. Психология человека : Введение в психологию субъективности : уч. пос. [для вузов] / В.И. Слободчиков, Е. И. Исаев. – М. : Школа-Пресс, 1995. – 384 с.
80. Слюсаревський М. Історіогенез соціальної психології як джерело уявлень про її змістовий обсяг, дисциплінарну побудову та науковий статус / Микола Слюсаревський // Психологія і суспільство. – 2013. – №2. – С. 45–57.

81. Смит Н. Современные системы психологии / Ноэль Смит ; пер. с англ. Н. Миронов, С. Рысев ; под общ. ред А. А. Алексеева. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. – 384 с. – (Серия “Психологическая энциклопедия”).
82. Социальная психология: уч. пос. [для студ. высш. учеб. зав.] / Под. ред. А.Н. Сухова, А.А. Деркача. – [2-е изд., испр.]. – М.: Изд. центр “Академия”, 2002. – 600 с.
83. Стёпин В.С. Генезис социально-гуманитарных наук (философский и методологический аспекты) / Вячеслав Семёнович Стёпин // Вопросы философии. – 2004. – №3. – С. 37–43.
84. Стёпин В.С. Культура / Вячеслав Семёнович Стёпин // Вопросы философии. – 1999. – №8. – С. 61–71.
85. Стёпин В.С. Наука / Вячеслав Семёнович Стёпин // Новейший философский словарь / сост. и гл. науч. ред. А.А. Грицанов. – [3-е изд., исправл.]. – Мн.: Книжный Дом, 2003. – С. 661–663.
86. Стёпин В.С. Основания науки и их социокультурная размерность / Вячеслав Семёнович Стёпин. – М., 1996. – Режим доступа к статье: <http://philosophy.ru/iphras/library/ruspaper/STIOPIN1.htm>
87. Стёпин В.С. Теоретическое знание : структура, историческая эволюция : [монография] / Вячеслав Семёнович Стёпин. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 744 с.
88. Татенко В.О. Суб’єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології / Віталій Олександрович Татенко // Людина. Суб’єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії / за заг. ред. В.О. Татенка. – К.: Либідь. 2006. – С. 316–358.
89. Ткаченко О. Принципи, категорії і методологічні проблеми психології / Олександр Ткаченко // Психологія і суспільство. – 2009. – №1. – С. 45–133.
90. Философия науки: проблемы и перспективы (материалы “круглого стола”) / Вопросы философии. – 2006. – №10. – С. 3–41.

91. Філіпенко А.С. Основи методологічних досліджень: конспект лекцій / Антон Сергійович Філіпенко. – К.: Академвидав, 2004. – 208 с.
92. Фурман А.В. Вступ до теорії освітньої діяльності: Курс лекцій / Анатолій Васильович Фурман. – Тернопіль: ІЕСО, 2006. – 86 с.
93. Фурман А.В. Ідея професійного методологування : [монографія] / Анатолій Васильович Фурман. – Ялта-Тернопіль : Економічна думка, 2008. – 205 с.
94. Фурман А.В. Ідея і зміст професійного методологування : [монографія] / Анатолій Васильович Фурман. – Тернопіль: ТНЕУ, 2016. – 378 с.
95. Фурман А.В. Методологічна концепція парадигми Томаса Куна як рамкова умова колективної пізнавальної творчості / Анатолій В. Фурман // Вітакультурний млин. – 2013. – Модуль 15. – С. 4–11.
96. Фурман А.В. Методологія наукових досліджень: Модульно-розвивальний підручник / Анатолій Васильович Фурман. – Тернопіль: ВЦ НДІ МЕВО, 2010. – 50 с.
97. Фурман А.В. Методологія парадигмальних досліджень у соціальній психології : [монографія] / Анатолій Васильович Фурман. – К.: Інститут соціальної і політичної психології НАПН України; Тернопіль: Економічна думка, 2013. – 100 с.
98. Фурман А. Модульно-розвивальна організація миследіяльності – схема професійного методологування / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2005. – №4. – С. 40–69.
99. Фурман А.В. Об'єкт-миследіяльнісна сфера вітакультурної методології / Анатолій В. Фурман // Вітакультурний млин. – 2010. – Модуль 12. – С. 4–8.
100. Фурман А.В. Парадигма як предмет критичної методологічної рефлексії / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2013. – №3. – С. 72–83.

101. Фурман А. Принцип чотирьох “К” у контексті професійного методологування / Анатолій В. Фурман // Вітакультурний млин. – 2007. – Модуль 5. – С. 4–14.
102. Фурман А.В. Рефлексивне обґрунтування концентрів вітакультурної методології / Анатолій В. Фурман // Вітакультурний млин. – 2009. – Модуль 10. – С. 4–12.
103. Фурман А. Рівні та критерії методологування у професійному здійсненні науково-дослідної діяльності / Анатолій В. Фурман // Вітакультурний млин. – 2005. – Модуль 1. – С. 5–13.
104. Фурман А. Структура і зміст професійного методологування / Анатолій В. Фурман // Вітакультурний млин. – 2005. – Модуль 2. – С. 4–11.
105. Фурман А. Теорія освітньої діяльності як метасистема / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2001. – №3. – С. 105–144; 2002. – №3–4. – С. 20–58.
106. Фурман А. Типологічний підхід у системі професійного методологування / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2006. – №2. – С. 78–92.
107. Фурман А.В., Баран В., Павлюк О., Сівак Р. Багаторівневість змісту категорійних понять “метод”, “методологема”, “методика”, “методологія” / Анатолій В. Фурман, Володимр Баран, Олексій Павлюк, Раїса Сівак // Вітакультурний млин. – 2009. – Модуль 10. – С. 13–18.
108. Фурман А.В., Біскуп В. Методологічне обґрунтування категорійної матриці сучасної соціологічної теорії / Анатолій В. Фурман, Віталій Біскуп // Вітакультурний млин. – 2011. – Модуль 13. – С. 20–26.
109. Фурман А.В., Шандрук С.К. Сутність гри як учинення: [монографія] / Анатолій Васильович Фурман, Сергій Костянтинович Шандрук. – Тернопіль: ТНЕУ, 2014. – 120 с.
110. Хьелл Л. Теории личности (Основные положения, исследования и применение) / Лари Хьелл, Даниил Зиглер ; пер. с англ. С. Меленевской,

- Д. Викторовой. – СПб. : Питер-Пресс, 1997. – 608 с. – (Серия “Мастера психологии”).
111. Шандрук С.К. Психологія професійних творчих здібностей: [монографія] / Сергій Костянтинович Шандрук. – Тернопіль: Економічна думка, 2015. – 357 с
112. Щедровицький Г. Методологічна організація сфери психології / Георгій Щедровицький // Психологія і суспільство. – 2000. – №2. – С. 7–24.
113. Щедровицький Г. Організаційно-діяльнісна гра як нова форма організації та метод розвитку колективної мислєдїяльності / Георгій Щедровицький // Психологія і суспільство. – 2006. – №3. – С. 58–69.
114. Юдин Э.Г. Методологическая характеристика процессов взаимодействия наук / Эрик Григорьевич Юдин // Методологические проблемы взаимодействия общественных, естественных и технических наук : сб. трудов. – М.: Наука, 1981. – С. 178–192 .
115. Юдин Э.Г. Методология науки. Системность. Деятельность / Эрик Григорьевич Юдин. – М.: Эдиториал УРСС, 1997. – 445 с.
116. Юрєвич А.В. Социогуманитарная наука в современной России: адаптация к социокультурному контексту: [монография] / Андрей Владиславович Юрєвич. – М.: Институт психологии РАН, 2004. – 442 с.
117. Яковенко Ю. Соціологія в сучасній Україні: чи є поступ уперед? / Юрій Яковенко // Психологія і суспільство. – 2012. – №4. – С. 126–139.
118. Яковенко Ю, Яковенко А. Рефлексія епістемологічних засад сучасної соціології / Юрій Яковенко, Алла Яковенко // Психологія і суспільство. – 2010. – №2. – С. 7–18.
119. Янчук В.А. Введение в современную социальную психологию: [учеб. пособие для вузов] / Владимир Александрович Янчук. – Мн.: АСААР, 2005. – 768 с.
120. Янчук В.А. Методология, теория и метод в современной социальной психологии и персонологии: интегративно-эkleктический подход:

- [монографія] / Владимир Александрович Янчук. – Мн.: Бестпринт, 2000. – 324 с.
121. Ярошевский М.Г. Логика развития науки и научная школа / Михаил Григорьевич Ярошевский // Школы в науке. – М.: Наука, 1977. – С. 7–97.
122. Ярошевець В. Гуманістичний зміст методології пізнання / Володимир Ярошевець // Психологія і суспільство. – 2012. – №4. – С. 9–26.
123. Ярошевець В. Методологічна рефлексія історико-філософського процесу / Володимир Ярошевець // Психологія і суспільство. – 2010. – №1. – С. 65–88.
124. Ярошевець В. Філософія як історія філософії / Володимир Ярошевець // Психологія і суспільство. – 2012. – №1. – С. 36–46.
125. Hacking I. The social construction of what? – Cambridge, Mass., 1999. – 247 p.